

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

**LASTEHIRMUTISTE KASUTAMINE
RAHVAPEDAGOOGIKAS KOLME PÄRNU KOOLI
NÄITEL: VÕRDLEV-AJALOOLINE KÄSITLUS**

Bakalaureusetöö

Kadi Raal

Juhendaja dotsent Ergo-Hart Västriik

Tartu 2016

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Teoreetilised lähtekohad	6
1.1. Lastepärimus	6
1.1.1. Lastepärimuse uurimisest	8
1.1.2. Lastepärimuse uurimisest Eestis	10
1.2. Rahvapedagoogika	12
1.2.1. Eesti rahvapedagoogika diskursuste muutumine ajas	14
2. Lastehirmutised	16
2.1. Lastehirmutiste liigitamine	16
2.1.1. Loomulikud olendid	16
2.1.2. Üleloomulikud olendid	19
2.1.3. Abstraktsed hirmutised	21
2.2. Hirmutisvormelite struktuur	21
2.3. Fiktsiooniteooria seos lastehirmutistega	22
3. Empiirika analüüs	25
3.1. Materjali ja uurimismeetodite tutvustus	25
3.2. Ülevaade materjalist	26
3.2.1. Arhiivimaterjal	26
3.2.1.1. Loomulikud olendid	26
3.2.1.2. Üleloomulikud olendid	29
3.2.1.3. Abstraktsed hirmutised	33
3.2.2. Intervjuud	33
3.2.2.1. Loomulikud olendid	33

3.2.2.2. Üleloomulikud olendid	38
3.2.2.3. Abstraktsed hirmutised	40
3.3. Järeldused.....	41
3.3.1. Loomulikud olendid	41
3.3.2. Üleloomulikud olendid	42
3.3.3. Abstraktsed hirmutised.....	43
Kokkuvõte	45
Kasutatud materjalid	46
Allikad.....	46
Kirjandus	46
Summary	52
Lisa 1. Pärnu Kuninga Tänav Põhikooli intervjuude küsitluskava	53
Lisa 2. Murdekaart	55

SISSEJUHATUS

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade sellest, milliseid lastehirmutisi on kasutatud erinevatel ajastutel. Selleks võrdlen tänapäeval välitöödelt kogutut ning 1930. aastatel Eesti Rahvaluule Arhiivi jäädvustatud. Lähtun oma töös aruaamast, et lastehirmutiste kasutamist on võimalik käsitleda kui rahvapedagoogilist võtet ning rakendades lastekultuuri laiemat kontseptsiooni, on võimalik lastehirmutisi uuri osana lastekultuurist. Uurimuse kesketeks küsimusteks on, kuidas on võimalik lastehirmutisi rahvapedagoogikast ja lastekultuurist lähtuvalt uurida, kuidas peegeldub domineeriva pedagoogilise diskursuse muutumine lastehirmutiste tekstides ja kas lastehirmutiste osakaal on tänapäeval rahvapedagoogikas vähenenud.

Esimeses peatükis avan teoreetiliste lähtekohtadena lastepärimuse ja rahvapedagoogika mõisted ning anna ülevaate selle valdkonna uurimusloo kujunemiest. Lastepärimusest kirjutades toetun eelkõige Anu Visseli doktoriväitekirjast „Lastepärimus muutub ühiskonnas“ (2004), milles ta analüüsib mänge, kiigepärimus ja karjasetraditsiooni. Rahvapedagoogikast ei ole ulatuslikke teoreetilisi uurimusi folkloristika vallas ilmunud ning seepärast katsun töös omalt poolt mõistet avada. Oma käsitluses olen kasutanud Grigori Kaljuvee pedagoogikakandidaadi väitekirja „Eesti rahvapedagoogika põhiprobleeme“ (1972), milles esitatud iganenud seisukohti soovin töös korrigeerida. .

Töö teises peatükis avan lastehirmutiste mõiste, anna ülevaate lastehirmutiste liigitamisest, hirmutistekstide vormelite ülesehitusest ning kirjutan lastehirmutiste ja Carl Wilhelm von Sydowi fiktsiooniteooria seostest. Selle osa põhilisteks allikateks on John Widdowsoni monograafia *If You Don't Be Good. Verbal Social Control in Newfoundland* (1977), milles autor analüüsib 3300 Newfoundlandi lastehirmutisteksti ning nende sotsiaalseid funktsioone. Teiseks oluliseks allikaks on Ergo-Hart Västriku bakalaureusetöö „Eesti lastehirmutised ja C. W. Von Sydowi fiktsiooniteooria“ (1997).

Kolmandas peatükis annan ülevaate töös kasutatavast empiirilisest materjalist ning proovin omalt poolt selgitada, millest võivad olla tingitud sarnasused ja erinevused eri ajastust pärinevate tekstide vahel. Empiirilisel materjal põhineb kolmel allikat: nendeks on 1930. aastate algul toimunud koolipärimuse kogumisvõistluste raames Pärnu VIII

Algkoolist ja Pärnu Poeglaste Gümnaasiumist Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogudesse laekunud tekstid ja 2014. aasta jaanuaris Pärnu Kuninga Tänav Põhikooli õpilaste seas läbiviidud välitööde materjalid.

Välitööd viisin läbi poolstruktureeritud intervjuusid tehes, mis võimaldas mul etteantud uurimusküsimusi silmas pidades informantidega vabalt suhelda. Selle tulemusena õnnestus mul õpilastega paremini jutue saada ning mitmekülgsemat materjali koguda. Intervjuude puhul ei ole töös kirja pandud informandi nime, kuid viidetes on välja toodud õpilase sugu ja sünniaasta.

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1. LASTEPÄRIMUS

Folklorist Alan Dundes (2002: 17–18) defineerib oma tuntud essees „Kes on rahvas?“ rahvast kui „mistahes inimeste rühma, kellel on vähemalt üks ühine tunnus. [---] Rühma liige ei tarvitse tunda kõiki teisi liikmeid, kuid ta peaks tundma rühma traditsioonide põhilist osa, neid traditsioone, mis aitavad rühmal tajuda oma identiteeti.“ Selle definitsiooni järgi saab pärimusrühmana vaadelda erineva suurusega gruppe, mis teeb võimalikuks käsitleda lapsi kui eraldiseisvat rühma, millel on oma folkloor.

Mõistel *lastepärimus* on kaks võimalikku käsitlusviisi. Kitsam käsitlus vaatleb lastepärimuse all spetsiifilisi lastepärimuse liike, mis lastele endile on tuntud ja kasutatavad, kuid täiskasvanute eest varjatud (nt absurdilood, salakeeled jms). (Vissel 2004: 12) Antud töös lähtun lastepärimuse laiemast käsitlusest, mis loeb lastepärimuse hulka nii laste endi seas ringlevat kui ka täiskasvanutelt lastele suunatud pärimust.

Laiemale käsitlusele on omane lastepärimuse pidev kommunikatsioon täiskasvanute pärimusega. Ameerika folklorist John H. McDowell (1986: 315) toob välja, et täiskasvanute ja laste vahel toimub folkloorne kommunikatsioon kahte kanalit pidi: need on täiskasvanult lapsele kanal (*adult-to-child channel*) ja lapselt täiskasvanule kanal (*child-to-adult channel*). Esimesel juhul jõuavad täiskasvanutelt lastele etteantud formaalsed mudelid, mida valikuliselt lihtsustakse ja lastepärimusse lisatakse. Selle kanali kaudu üritatakse peamiselt edasi anda lastele arusaamatus keeles olevaid täiskasvanulikke hoiakuid ning proovitakse need laste jaoks mõistetavaks muuta. Lapselt täiskasvanule kanali kaudu aga võtab laps kasutusele väljendusliku folkloorse repertuaari, mida ta peab täiskasvanutele omaseks. Seda kanalit pidi liikuv folkloor on valikuline esitus eakaaslaste repertuaarist, mis tihti keskendub selle kõige korrastatumale osale, kohandudes nii täiskasvanute eeldatavatele ootustele. Oluline on märkida, et põhiline kanal lastefolkloori liikumiseks on siiski eakaaslaste omavaheline suhtlemine, mille käigus ollakse vabad täiskasvanute maailmaga seotud hierarhiatest. (*ibid*)

Kõigile neile kolmele kanalile on iseloomulik, et lastepärimuse vormide näol on enamjaolt tegemist loomupäraselt sotsiaalsete tegevustega. Selle käigus on laps sunnitud omandama sotsiaalseid konventsioone (nt mängureeglid) ja seejärel saadud teadmisi sotsiaalsetes interaktsioonides enda huvides kasutama. Paljuski toimub lastepärimuses kahe kontseptuaalse oskuse¹ arendamine: võime artikuleerida kontseptuaalseid käske ja võime neid samu käske tagasi pöörata, naeruvääristada ja ületada. (McDowell 1989: 320–321)

Lastepärimus hõlmab väga erinevaid folkloorižanreid ning ilmekalt tuleb lastepärimuse puhul esile žanripiiride ähmasus. Kuigi lastepärimus on pidevas muutumises, leidub selles samuti nn igihaljaid liike, mis on käibel läbi mitme põlvkonna (nt ringmäng „Kes aias“, lugemissalmid jms) ja/või täiskasvanutega ühist (paljud anekdoodid, osa uskumusi). Lastepärimusele on omane ka täiskasvanute seas esialgse tähenduse kaotanud folkloori ülevõtmine (nt mardis- ja kadriskäimine ja mõistatused) ning suur osa sellest on rahvusvahelise levikuga. (Kalmre 2005: 166)

Paljudele lastepärimuse žanritele on omased nii kineetilised kui verbaalsed komponendid. Kineetilisel komponendil on sageli küll kaalukam roll võistluslike mängude (nt peitus, kullimäng jms) juures, mille puhul verbaalne komponent piirdub üldjuhul laiema sotsiaalse heakskiidu leidnud mängureeglitega. Kineetiliste ja verbaalsete komponentide võrdne osakaal tuleb ilmekalt esile liikides, mis nõuavad üheaegselt nii sõnalist kui füüsilist tegevust (nt plaksumängud). (McDowell 1989: 316–317)

21. sajandil on aina enam leidnud kasutust *lastekultuuri* mõiste, mille alla paigutub ka lastepärimus. Lastekultuuri definitsioon lähtub mõistest *kultuur*² ja selle järgi on lastekultuuril oma kandjaskond ning eneseteadvusega kultuuriline kogukond (Vissel 2004: 14). Kultuurilise kogukonna moodustavad Rein Raa (2013: 73–74) poolt

¹ Konseptuaalsete oskuste all peetakse silmas ideedega tegelemist, võimet mõelda mudelites, raamistikes ja näha tervikpilti.

² Toetun *kultuuri* mõiste puhul Rein Raa (2013: 24) poolt sõnastatud definitsioonile, mille kohaselt on kultuur inimese elukeskkonda tähenduslikuks muutvate representatsioonide, tekstide ja praktikate lõdvalt seotud kogum.

sõnastatud definitsiooni järgi „inimesed, kelle jaoks olulised kultuuritekstid ja praktikad omavad määrava tähendusega ühisosa (kultuuri keset) ning kellel on sarnane kultuuriline kompetents“. Lisaks sellele on kultuurilise kogukonna tekkimiseks oluline eneseteadvus ja enda kogukonnaliikmena tundmine. Kuigi selle määratluse järgi võib kultuurilist kogukonda vaadelda kui homogeenet kooslust, ei pruugi see tingimata nii olla. Selle näitena toob Raud vangid ja vangivalvurid, kes mõlemad tunnevad küll vanglaelu ja sealseid suhtlemisnorme, kuid see ei tähenda, et nende hinnangud vanglale ning seal levivatele väärtustele oleksid sarnased. (*ibid*)

Samamoodi tuleb vaadelda lastepärimust, mida ei saa käsitleda ühtse tervikuna. Sarnaselt teistele suurtele kultuurilistele rühmadele, esineb erinevaid väiksemaid gruppe ka laste endi seas. Nii kannavadki erinevad sugupooled, vanuserühmad, sõpruskonnad ja ühiste huvialadega lapsed oma traditsiooni (Kalmre 2005: 166). Lähtudes lastepärimuse laiemast käsitlusest, võib lastekultuuri kandvaks marginaalseks rühmaks pidada ka täiskasvanuid.

1.1.1. LASTEPÄRIMUSE UURIMISEST

Kirjanduses, kunstis ja filosoofias hakati lastele tähelepanu pöörama 16.–18. sajandil, kuid teaduslikku huvi tärkas laste vastu alles 19. sajandil, mil senised filosoofilised vaidlused asendusid laste käitumise vaatlemisega. Sellist fookuse teisenemist tingisid tööstusrevolutsiooniga kaasnevad majanduslikud ja sotsiaalsed muutused ning peamiseks eesmärgiks kujunes varasemalt laiemalt levinud alghariduse efektiivsemaks muutmine. (Vissel 2004: 10–11)

Samaaegselt asuti 19. sajandil mitmes riigis uurima lastefolkloori. Toonane käsitlus vaatles lapsi kui ebaküpsed inimesi, mistõttu peeti nendega seonduvat folkloori sentimentaalsena ning kõrvale jäeti kõik ilmingud, mis ei sobitunud sellega, kuidas täiskasvanud uurijad lastepärimust näha soovivad (nt jäeti kõrvale kogu materjal, mis hea kasvatuse ja kommetega vastuolus tundus olevat). Uurijad tundsid huvi eelkõige lastelaulude ja –mängude vastu, kuid ühes folkloori mõiste laienemisega on avardunud ka lastepärimuse mõiste. (*ibid*: 15)

1889. aastal ilmus esimene *Journal of American Folklore* number, milles H. Carrington Bolton kirjutab ajastule omaselt laste lugemissalmidest (*counting-out rhymes*) ning näeb neis peamiselt kunagiste kirjalike ning kõneldud loitsude jäänukeid, milles loitsude kunagine vägi ning elujõud on asendunud fragmentaarsete ning tähenduseta kildudega (McDowell 1989: 319).³ Lastemängude uurimise traditsioon muutus tugevamaks pärast seda, kui 1894. aastal ilmus Inglismaal Alice Bertha Gomme uurimus *Traditional Games of England, Scotland and Ireland* (*ibid*: 15).

Teaduslik termin *lastefolkloor* võeti kasutusele vene folkloristi Gregori Vinogradovi poolt 1920. aastatel. Vinogradov määratles lastefolkloorina kogu lastele tuntud sõnalist loomingut, mis ei kuulu täiskasvanute repertuaari. Ta küll tunnistas lastepärimuse mitmekesisust ja täiskasvanute pärimuse mõjutusi sellele, kuid keeldus täiskasvanute poolt lastele esitatud pärimust lastefolkloori mõiste alla viimast. (Vissel 2004: 13) Ühtaegu tegeles lastefolkloori uurimisega teinegi vene folklorist Olga Kapitsa, kes määratles lastepärimusena nii laste endi seas esitatud kui ka täiskasvanute poolt lastele esitatud pärimust. Erimeelsuste tulemusena leidis Vinogradovi ja Kapitsa vahel üsna pea aset üks esimesi teoreetilisi vaidlusi lastepärimuse üle, mille peamiseks probleemiks kujunes küsimus, kas nn lapsehoidjafolkloor (hällilaulud, mängitused jms) on osa lastepärimusest. (*ibid*)

Innukam lastepärimuse uurimine sai alguse 1960. aastatel, kui ilmus prantslase Philippe Ariès'i teos *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (1960). Sel perioodil olid uurijate fookuses tekstid konkreetse aegruumis ja materjali analüüsimisel huvituti pigem sellest, missugust folkloori lapsed omavahelisel kommunikatsioonil kasutavad, mitte sellest, kuidas seda omavahelises suhtluses kasutatakse (Vissel 2004: 16). Varasemast veelgi suuremat tähelepanu hakati lapsepõlve uurimisele pöörama 1980.–

³ Selline suhtumine ei olnud varase rahvaluuleteaduse puhul iseloomulik ainult lastepärimusele, vaid laienes kõigile žanritele. Alan Dundes (1969) on seda nähtust nimetanud degeneratsiooni teooriaks (*degenerative theory*) ning viitab selle mõistega käsitlustele, mille kohaselt on folkloor jäänuk millestki suuremast (nt vendade Grimmide muinasjutukäsitlus). Dundes lükkab käsitluse folkloorist kui nn surnud asjast, mida ajaloon uurida saab ümber ning jõuab artikli lõpetuseks tõdemuseni, et folkloor on universaalne ning pidevas taastekkimises (*ibid*: 19).

1990. aastatel, mil muutus ka uurijate senine suhtumine lastepärimusse. Kui varasemalt oli uurijate huvi lastepärimuse vastu kantud nostalgiasst lastepõlve kui millegi kaugel ja ilusa järele (Kalmre 2005: 163), siis nüüd kujunes uurijate seas kaks käsitlust: 1) lastepõlv kui subkultuur ja 2) lastepõlv kui omade väärtustega ja käitumismallidega kultuur (Vissel 2004: 15–16).

Möödunud sajandil andsid olulise panuse lastepärimuse uurimisele inglaste Iona ja Peter Opie ning uusmeremaalase Brian Sutton-Smith tööd. 20. sajandi lõpuks kujunes lastepärimuse uurimisel juhtiv roll USA ja Põhjamaade teadlastel, näiteks lõi Helsingi Ülikooli professori Leea Virtaneni töö aluse ainese jätkuvale fikseerimisele (Ekrem 1996: 125). Virtaneni teenete hulka kuuluvad peale lastepärimuse uurimise edendamise ka tema pingutused Eesti ja Soome folkloristide vaheliste kontaktide loomisel, mis aitasid paljuski kaasa 1980. ja 1990. aastatel eesti rahvaluuleteaduse arenemisele (Järvinen 2008: 24).

Tänapäeval on uurijate fookuses lastepõlvega seonduv laiemalt ja lastekultuuri käsitlustes pööratakse suurt tähelepanu nii ühiskonna poolt lastele ja/või laste loodud kultuurile (lasteteater, laste enda looming, lastekirjandus, arvutimängud jms) või laste kultuuris kujutamise aspektidele. Lastepärimus on selles käsitluses üheks paljudest võimalustest avardada pilti laste ja nende maailma mõistmisel (*ibid*: 18).

1.1.2. LASTEPÄRIMUSE UURIMISEST EESTIS

Süsteemiliselt alustati lastepärimuse kogumist Eestis 1920. aastatel, kui koolidesse saadeti laiali professor Walter Andersoni koostatud küsimustikud. Üleskutse tulemusel laekus Eesti Rahvaluule Arhiivi tuhandeid lehekülgi lastelaule ja mängusalme. Järgmised kogumisvõistlused keskendusid lastehirmutiste (1931–1932), laste- ja rahvamängude⁴ (1934–1935) ja kohamuistendite (1938 – 1939) kogumisele.

1950. aastatel viidi eesti lastepärimuse mõiste vastavusse nõukogude folkloorikäsitlusega. Uue käsitluse järgi loeti lastepärimuseks nii laste endi seas ringlev

⁴ Valik 1935. aasta kui ka 2013. aasta kogumisvõistlustelt laekunud mängukirjeldusi on kättesaadavad Eesti Rahvaluule Arhiivi mängude andmebaasist. (vt: <http://www.folklore.ee/ukauka/>)

kui ka täiskasvanute poolt neile esitatav folkloor (laulud, muinasjutud, lühivormid). Lastepärimuse uurimine piirdus sel ajal siiski eeskätt rahvalaulude uurimisega, kuid spetsiaalseid uurimusi lastelauludest kirjutatud ei ole. Mängude uurimine kuulus etnograafia valdkonda ning folkloristide uurida jäid laulumängud. (Vissel 2004: 19). 1989. aastal käis Tartus laste mängu filmimas soome folklorist Ulla Lipponen, kes mõned aastad hiljem alustas pikaajalist Soome ja Eesti lastefolkloori alast koostööd Mare Kõivaga (Järvinen 2008: 25).

Huvi lastepärimuse ning selle uurimise vastu suurenes 1990. aastate alguses, kui asuti uurima koolipärimust ja traditsiooniliste lastepärimuse liikide kõrval hakati varasemast enam tähelepanu pöörama täiskasvanute ja laste ühisesse pärimusse kuuluvate anekdootide, lühivormide ja mitmete vanade folkloorižanrite (nt usundilised muistendid, paroodiad jms) vastu, mis esinesid kaasaegsel kujul (Vissel 2004: 19).

1992. aastal korraldatud koolipärimuse kogumisvõistlusel osalesid õpilased enam kui kahekümnest koolist (kokku umbes 1800 last) ning võistluse käigus laekunud materjal moodustab taasiseseisvunud Eesti suurima tänapäeva pärimuse käsikirjalise kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis (kokku üle 27 000 lehekülje käsikirjalist materjali). Kogutud materjali põhjal ilmus 1995. aastal artiklikogumik „Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist“, milles käsitleti mitmekülgsest laste ja noorte sõnavara ning keelekasutust, albumipärimust, anekdoote, mõistatusi, mängu, uskumusi, grafitit ja mitmeid teisi folklooriliike.

Toonase kogumisvõistluse mõttelise jätkuna toimus teine suurem koolipärimuse kogumisvõistlus 2007. aasta kevadel. Selle käigus laekus arhiivile peaaegu 15 600 lehekülge materjali üle 2800 vastajalt 71 koolist (Voolaid jt 2007: 353). Eesmärgiks oli tundma õppida koolilaste maailma, välja selgitada, mis neid huvitab ja millega lapsed tegelevad, ning vaadelda, kuidas see kajastub pärimuses. Küsitluskava koostamisel lähtuti folkloristide uurimisteedest ning küsimused koondusid kuueks suuremaks teemaplokiks: 1) vaba aeg ja sõbrad, 2) naljad, 3) hirmud, uskumused, ennustused, 4) arvuti ja televisioon, 5) tähtpäevad ja peod, 6) mängimine (Voolaid jt 2007: 355–358).

Üks värskemaid lastepärimuse kogumise aktsioone oli 2010. aasta lõpus Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna poolt korraldatud lasteaiapärimuse kogumisvõistlus. Kokku osales selles ligi 80 õpetajakasvatajat, kes kirjeldasid lasteaedades tähistatavaid tähtpäevi ja pidusid, laste mängu ning mitmesuguseid ütlemissi (mõistatused, salmid, jutud jms). (Voolaid 2010)

Viimasel kahel kümnendil on tegelenud lastepärimuse uurimisega mitmed folkloristid. Üheks mahukamaks uurimuseks selles valdkonnas on Anu Visseli doktoriväitekiri „Lastepärimus muutuvast ühiskonnas“ (2004), milles ta analüüsib lastepärimust karjasetraditsiooni ja –laulude, kiigekultuuri, mängude ja mängualustussalmide ning meedia rolli läbi lastemängudele. Lisaks Visselile on lastepärimusega tegelenud näiteks Eda Kalmre, kelle uurimisfookuses on olnud koolinaljad (1996) kui tänapäeva hirmu- ja õudusjutud (1996b, 2011) ning tüdrukute pärimus (2015) nii käsikirjalistes arhiivides (1995) kui veebipäevikutes (2010b). Mare Kõiva sulest on ilmunud artikleid nii laste isikuelamuste (1995) õudusjuttude (1996) kohta, Astrid Tuisk on uurinud anekdoote (1995, 1996) ning Piret Voolaid lasteaia- ja koolipärimust, eelkõige folkloori lühivorme (2010b, 2015) ja internetis levivaid ahelpostitusi (2014).

1.2. RAHVAPEDAGOOGIKA

Rahvapedagoogikal on laste kasvatamisel ja harimisel lahutumatu osa. Üllataval kombel leidub ulatuslikumaid uurimusi rahvapedagoogika teemal vähe ning mõiste näib pigem kuuluvat psühholoogide ning haridusteadlaste huvivälja ja ühtegi põhjalikumast folkloristlikku käsitlust rahvapedagoogika teemal leida ei õnnestunud. Seetõttu pakun järgnevalt mõistele *rahvapedagoogika* välja omapoolse tõlgenduse, millest selles töös lähtun.

Üheks esimeseks rahvapedagoogikat käsitlevaks eestikeelseks uurimuseks on Grigori Kaljuvee (1972) pedagoogikakandidaadi väitekiri „Eesti rahvapedagoogika põhiprobleeme“, milles ta defineerib rahvapedagoogikat kui suuliselt või eeskujude kaudu edasiantavate vaadete, tavade ja traditsioonide kogumit. Ka Eesti Keele Seletav Sõnaraamat annab sarnase määratluse ja nimetab rahvapedagoogikat pärimuslikult säilinud ja edasiantud õpetus- ja kasvatuspõhimõteteks (EKSS 2009 *sub*

rahvapedagoogika). Nende käsitluste järgi on rahvapedagoogika staatiline, kuid see ei sobi seisukohaga, et rahvaluule on elujõuline ning kommunikatsiooniprotsessis pidevas muutumises. Olen veendunud, et rahvapedagoogikat tuleks käsitleda dünaamilise nähtusena, sest nagu mitmete teiste folklooriilmingute puhul, on ka rahvapedagoogikale iseloomulik olemasoleva pärimuse ajas teisenemine ja uue ainese juurde tekkimine.

Kaljuvee väitekirjale on iseloomulik nõukogudeaegne käsitlus ning suuremalt jaolt on need vaated iganenud. Tema käsitluse kohaselt on „tänapäevaste kultuurrahvaste jaoks rahvapedagoogika õitseag ammu ületatud etapp“, sest rahvapedagoogika kuldajastuks võib pidada feodalismiajastut. Kaljuvee käsitluse kohaselt säilitas rahvapedagoogika suure mõju veel 19. sajandi teisel poolel, kuid sel perioodil kuulus rahvapedagoogika kirjaoskamatu⁵ ja/või kehvemal järel oleva talurahva praktikate hulka: „Kuna talurahva jõukam osa – peremeestekiht – laste kasvatamisel püüdis joonduda ametliku, teadusliku pedagoogika järgi, jäi rahvapedagoofika põhiliselt talurahva kehvemate kihtide harrastusobjektiks [---].“ (Kaljuvee 1972: 18–21)

Ühtlasi leiab Kaljuvee, et rahvapedagoogika on oma funktsiooni laste kasvatamisel kaotanud ja esmase eesmärgi asemel on see muutunud teadusliku uurimistöö objektiks ning säilitab oma mõju ainult läbi teadusliku pedagoogika. Seejärel illustreerib ta oma väidet sõnadega: „Nõnda nagu rahvameditsiin on rikastanud ja rikastab veelgi arstiteadust, olles tänapäeval siiski kaotanud aluse iseseisvaks eksistentsiks, nõnda on lugu ka rahvapedagoogikaga.“ (*ibid*: 16) Tänapäeva uurijad selliste väidetega kindlasti nõustuda ei saa. Näiteks kaotas Eesti taasiseseisvumine muuhulgas ka nõukogudeaegse keelu alternatiivmeditsiiniga tegeleda (Tupits 2009: 102) ning sellele järgnevatel kümnenditel on huvi rahvameditsiini vastu suurenenud nii avalikkuse kui erinevate

⁵ Sarnane vaade oli üsna sügavalt juurdunud ka 1990. aastate alguses. Näiteks esines Tallinna Pedagoogilise Instituudi toonane professor Lembit Andresen raadiosaates „Silmaring. Rahvatarkusest kirjasõnani“ esimeses, rahvapedagoogika teemalises saates väitega, et rahvapedagoogika on aastasadade jooksul välja kujunenud rahvaõpetus, mis püsis ja arenes ka pärast Muinas-Eesti vallutamist. Kogu tema käsitluse saab lihtsustatult kokku võtta tõdemusega, et rahvapedagoogika lõpes kirjasõnaga otsa. (Andresen 1990)

valdkondade teadlaste seas. Rahvameditsiini käsitluse muutumise eeskujul vajab kindlasti üle vaatamist ning uue lähenemise loomist ka mõiste *rahvapedagoogika*.

1.2.1. EESTI RAHVAPEDAGOOGIKA DISKURSUSTE MUUTUMINE AJAS

Kognitiivpsühholoogid David R. Olson ja Jerome S. Bruner väidavad, et rahvapedagoogika on vaadeldav mitmes kontekstis. Nad toovad näitena, et väga suur osa sellest, mida lapsevanemad, õpetajad ja kas või lapsehoidjad teevad, lähtub sellest, milliseks nad oma uskumuste ja eelduste järgi peavad lapse vastuvõtuvõimet ja kuidas täiskasvanu võiks sellest tulenevalt aidata neil õppida. Veel lisavad Olson ja Bruner, et sageli ei osata eelnevast mainitud teguviise pedagoogiliste võtetena näha või sõnastada. (Olson jt 1998: 10)

Sellele toetudes saab väita, et rahvapedagoogika on muutuv ning seda kujundavad teadmised, oskused ja suhtumine laste kasvatamise, mida kujundab suurel määral parasjagu valitsev lastekasvatuse diskursus. Ühel ajal eksisteerivad sageli kõrvuti erinevad diskursused, kuid igale ajastule on omane domineeriv lähenemine, mida toetavad ühtlasi võimuorganid ja institutsioonid (Pakosta 1996: 131).

Nagu eespool mainitud, tekkis teaduslik huvi laste vastu 19. sajandil. Samasse perioodi jääb Eestis ka rahvuslik ärkamine, mis tõi enesega kaasa suure huvi koolihariduse vastu ning ühtlasi pöörde pedagoogika alastes teadmistes. Selle hetkeni oli valitsevaks religioosne kasvatus, mille eesmärgiks oli lapsi kasvatada „Jumala armastuse ja teenimise vaimus“ (Zeller 1910: 31). Ärkamisajal tõusis usulise kasvatuse kõrvale alternatiivina ilmalik haridus, milles rõhutati rahvusliku kasvatuse tähtsust. Rahvuslik kasvatus muutus valdavaks omariikluse alguspäevil ning selle tähtsus püsis 1930. aastate lõpuni. Rahvusliku kasvatuse puhul rõhuti pigem mõistusele ja intellektile, vähemtähtsamad olid tunded, elamused ja tahe. Esmalt esitati väide: „Sa pead armastama isamaad,“, sellele järgnes väite tõestamine ja temast järelduste tegemine. (Raud 1928) Nii kiriklikule kui ilmalikule kasvatusele oli möödunud sajandi keskpaigani omane vähene huvi lapse tegeliku mõttemaailma vastu. Piisas sellest, et

laps jättis soovimatu teo tegemata, sest tal oli hirm seda sooritada. Viimase tagamiseks võeti kasutusele väga mitmekülgne valik lastehirmutisi. (Pakosta 1996: 135)

Rahvusliku kasvatuselise põhimõtte oli omane ka Nõukogude Liidu ajal, kuid mõõndusega, et „kogu oma vaimne elu, ka laste kasvatamine, teadusliku sotsialistliku ideoloogia alusele on rajatud“ (Kaljuvee 1972: 16) ning suur rõhk oli poliitilisel kasvatusel. Ent selle kõrval eksisteeris juba 1930. aastate lõpul kujunema hakanud lähenemine, mis tõstis ausse ka loovuse, isiksuse ja pealehakkamise (Pakosta 1996: 141). Selles suunas on valitsev diskursus arenenud tänase päevani.

Mõistagi on ka tänapäeval levinud väga erinevaid seisukohti sellele, kuidas oleks õige last kasvatada, kuid nende üksikasjalik käsitlemine pole siinse töö mahtu arvestades võimalik. Domineerivaks on seisukoht, et last tuleb väärtustada, soodustada igakülgset tema arengut, seada lapse huvid esikohale ning tagada lapse heaolu, millega tagatakse, et lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud. (Lastekaitseseadus 2014).

2. LASTEHIRMUTISED

Võimalusi lapse käitumise kontrollimiseks ja suunamiseks on rahvapedagoogikas erinevaid. Üheks viisiks, kuidas täiskasvanud seda teha saavad, on käskude ja keeldude sõnastamisel kasutada lastehirmutisi. Lastehirmutiseks nimetatakse hirmuäratavat olendit, kelle ilmumisega ähvardatakse last sõnakuulmisele (Troska jt 2005: *sub* lastehirmutis). Lastehirmutiste kasutamisele võtmist on tinginud arusaam, et abstraktsed käsud ja keelud ei ole lastele selged ning vanematel tuleb neid millegagi põhjenda. Hirmutiste kasutamisel lähtutakse põhimõttest, et last hirmutab kõik võõras, teadmatu, kole, ebaharilik ja üleloomulik. (Loorits 1998: 253). Seega annab lastehirmutiste kasutamine lapsele mõista, et käsu eiramisel võib juhtuda midagi ebatavalist ning hirmsat.

Kuigi lastehirmutiste kasutamise abil soovivad täiskasvanud suunata laste käitumist, kajastavad lastehirmutised eelkõige siiski täiskasvanute endi hirme võimalike õnnetuste ja ohtude ees, mis lastele osaks võib saada (Västriik 1994). Sageli kasutataksegi lastehirmutisena olendeid, kelle ees ka täiskasvanud ise mõningast hirmu tunda võivad (nt loomad, võõrad inimesed jms). Lisaks fiktiivsetele olenditele kasutatakse lastehirmutistena ka mütoloogilisi ja usundilisi kujutelmi.

2.1. LASTEHIRMUTISTE LIIGITAMINE

Kuigi oma olemuselt on lastehirmutised väga erinevad, saab eesti lastehirmutised jagada kolme gruppi: loomulikud olendid, üleloomulikud olendid ning abstraktsed hirmutised. Oluline on märkida, et piir loomulike ja üleloomulike olendite jaotuse vahel võib olla õhuke, näiteks esineb paljudel loomulikel olenditel üleloomulikke jooni (Västriik 1994).

2.1.1. LOOMULIKUD OLENDID

Loomulikud hirmutusolendid jagunevad omakorda kaheks suuremaks grupiks: inimesed ning loomad, linnud, roomajad ja putukad.

2.1.1.1. Inimesed

Hirnutusolendiks sobib isik, kes on lastele võõras, kuid keda siiski hästi teatakse. Rõhutatakse hirnutusolendina kasutatava inimese erinevust tavalisest inimesest kas ühe või mitme omaduse läbi. Enimlevinud omaduste hulka kuuluvad: maskeering, ebataoline või vormiriietus; võim või autoriteet, mille ulatus on lastele sageli ebaselge; võõras, haruldane või eriskummaline välimus; füüsiline või vaimne erinevus „normaalsest“; muu tavatu välimus või käitumine. Need omadused eristavad ta ühiskondlikult normaalseks peetavaks ringist ning seeläbi muutub hirnutusolendina kasutatav isik lapse jaoks hirnutavaks. (Widdowson 1977: 227–228)

Ergo-Hart Västriku (1994) on hirnutusolendina kasutatavad inimesed jaotanud neljaks rühmaks:

1. Perifeersed isikud, kellel on (peres ja/või laiemas ringis) halb maine ja kelle päris- või hüüdnime kasutatakse hirnutamiseks, nt *Liivasaare Kai – naabrinaine, Karva-Jaagup - rändkaupmees*;
2. Erinevate ametite esindajad, iseäranis tavapäratute, kaugete või ohtlike valdkondadega tegelejad, nt *politsei, kirikuõpetaja, sant*;
3. Teiste rahvuste või hõimude esindajad, nt *mustlane, juut, venelane*;
4. Kalendritähtpäevade esindajad, nt *kadri- ja mardisandid, jõuluvana*⁶.

Eelistan lastehirnutistena kasutatavate inimeste rühmitamisel töös kasutada pigem Widdowsoni grupeeringuid nende detailisema lähenemise pärast. Toetudes nii Widdowsonile kui Västriku, kasutan mõlema autori töödele tuginevat omapoolset

⁶ Widdowson klassifitseerib nii jõuluvana kui ka teised jõuludega seotud olendid üleloomulike hirnutusolenditna. Euroopa ja Põhja-Ameerika pärimuses on jõuluvanal olnud kanda kaks rolli: karistaja ja tasustaja ning seeläbi on tema sotsiaalseks funktsiooniks säilitada laste teatud moraalsele ja eetilistele nõuetele vastavat käitumist. Hirnutusolendina on jõuluvana pigem hooajaline. Kuna jõulude ajal võivad lapsed uskuda, et jõuluvana on tõepoolest üleloomulik jõuluvana, siis nendib Widdowson, et sellistel juhtudel võib jõuluvana hirnutusolendina liigitada ka loomulike hirnutusolendite sekka. (Widdowson 1977: 207–208) Hooajalisus ning seismine loomuliku ja üleloomuliku piiril on omane ka teistele kalendritähtpäevade esindajatele.

jaotust. Selle järgi moodustavad lastehirmutistena kasutatavad isikud kolm põhikategooriat:

1. Maskeeritud inimesed
 - 1.1. Üleloomulikke olendeid jäljendavad isikud, nt *kolli mängiv isik*;
 - 1.2. Kalendritähtpäevade esindajaid jäljendavad isikud, nt *jõuluvana mängiv isik, kadri- ja mardisanti jooksvad isikud*;
 - 1.3. Mitmesugused teised maskeeringud, nt *hirmutavat filmitegelast jäljendav isik*;
2. Erinevate elukutsete esindajad
 - 2.1. Autoriteetsete elukutsete esindajad, nt *politsei, õpetaja ja koolidirektor*;
 - 2.2. Tervishoiuga seotud elukutsed, nt *hambaarst*;
 - 2.3. Muud (tavapäratud) elukutsed, nt *kirikuõpetaja*;
3. Perifeersed isikud
 - 3.1. Teise hõimu, rahvuse esindajad, nt *mustlane, venelane*;
 - 3.2. Võõras, nt *võõras tädi, kommionu*;
 - 3.3. Füüsilise, vaimse või mõne muu omaduse pärast erinev isik; nt *pime, sant, purjus inimene, vana naine, vaimse puudega isik*.

2.1.1.2. Loomad, linnud, roomajad ja putukad

Lastehirmutistena tarvitatakse tihti ka loomi, eriti selliseid, kes täiskasvanute endi jaoks samuti hirmutavad on (nt *karu* ja *hunt*). Enim leiavad lastehirmutistena kasutust just metsloomad, eriti suuremad, sest lastel on nedega olematu või väga väike kokkupuude. Hirmutusolenditena on käibel ka koduloomad ning sageli liialdatakse nende hirmutavate omaduste kirjeldamisel. (Widdowson 1977: 289–290).

Loomad lastehirmutistena jagunevad kolmeks rühmaks:

1. Metsloomad, nt *hunt, rebane*;
2. Koduloomad ja –linnud, nt *kass, koer*;
3. Putukad, roomajad ja pisinärilised, nt *rott, uss, täid*. (Västrik 1994).

2.1.2. ÜLELOOMULIKUD OLENDID

Üleloomulike hirmutusolendite jaotus on kõige mitmekülgsem, sest siia alla kuuluvad nii üldtuntud kui harvaesinevad olendid. Seepärast on üleloomulikele hirmutusolenditele iseloomulik tendents, et mõnede hirmutusolendite kohta on Eesti Rahvaluule Arhiivis mitmeid üleskirjutusi, teiste kohta vaid mõni üksik (Västriku 1994).

Rahvapedagoogika seisukohalt on huvitav Oskar Looritsa (1998: 254) väide, et laste hirmutamisel on eelistatumad fiktiivsed olendid, sest „paljalt reaalse olevusega ei suudeta last ohjeldada kaua ja korduvalt: laps näeb seda olevust, tutvuneb ja kaotab peagi nii-öelda „hirmurespekti“ ta vastu – vaja on mõjuda lapse fantaasiale ja kütkestada seda ebamäärase ja saladusliku mõistega, mida laps ise võiks arendada järjest õudsemaks ja hirmutavamaks.“

Suurimaks kitsaskohaks Looritsa tähelepaneku juures on selle lihtsustatus, mis jätab kõrvale võimaluse, et lapse fantaasia kütkestamisel võib sageli olla soovitus hoopis vastupidine efekt, mistõttu keelatud asjast hoidumise asemel võib tekkida suurem kiusatus keelust üle astuda, et seeläbi rahuldada teadmatust tundmatu olendi ees. Sarnast lihtsustatust on ette heidetud⁷ ka John Widdowsonile, kelle uurimus Newfoundlandi lastehirmutistest on senini üheks mahukamaks selleteemiseks uurimuseks.

Ka üleloomulikest olenditest lastehirmutiste puhul on Widdowsoni ja Västriku grupeeringud küllaltki erinevad. Västriku (1994) jaotab üleloomulikud olendid rühmadesse lähtuvalt nende nimedest:

1. Traditsiooniliste uskumuslike olendite hulgas tuntud nimed, nt *kodukäija*, *haldjas*, *kurat*; või piiblis mainitud nimed, nt *Jeesus*, *Koljat*, *kuldvasikas*;

⁷ Linda L. Painter kirjutab uurimust kommenteerides, et Widdowson usaldab liiga palju hirmutiste efektiivsust ning tema arutlused põhinevad eeldusel, et lapsed käituvad soovitus tulenevalt nende hirmust. Painter lisab, et Widdowson jätab täielikult kõrvale võimaluse, et mõnedel juhtudel võivad lastehirmutised toimida vastupidiselt ning hoopis lisada keelatud kohtadele ning teguviisidele põnevust. (Painter 1979: 276)

2. Nimed, mille üks pool võib öelda midagi olendiga seotud kohta või valdkonna kohta, ülejäänud näib olevat tähendusetu ja seetõttu õudustekitava varjundiga, nt *tont, mumm, rukkikaabakas*;
3. Nimed, mille esimene pool nimetab olendiga seotud kohta või valdkonda ja teine pool on kas isikunimi või inimest tähistav üldnimetus, nt *Must mees, Kaevu-Hans*;
4. Olendi välimust iseloomustavad nimed, mis sisaldavad mõne kehaosa nimetust, nt *sabasuu, verihammast*;
5. Nimed, milles on loomanimetus, nt *herneunt, merekaru, saunahani*.

Antud töös lähtun üleloomulike hirmutisolendite liigitamisel Widdowsoni (1977: 104) jaotustest, mida kohati mugandanud⁸ olen. Selle põhjal moodustavad üleloomulikud olendid oma päritolu alusel kuus põhikategooriat:

1. Religioossetel uskumustel põhinevad üleloomulikud olendid, nt *jumal ja taevased jõud (nt inglid, Jeesus), saatan (sh saatanlikud kujundid, nt põrgu), kummitused*;
2. Mütoloogia ja rahvauskumuste olendid, nt *haldjad, nõiad, hiiud*;
3. Potentsiaalsetel uskumustel põhinevad olendid, nt *olendid, kellesse mingil perioodil on ustunud, kuid enam mitte*;
4. Populaarkultuuril põhinevad hirmutisolendid, nt *tegelaskujud raamatutest, filmidest, arvutimängudest*;
5. Väljamõeldud hirmutisolendid, nt *koll, tont*;
6. Kalendritähtpäevade tegelaskujud, nt *jõuluvana, mardisant*.

⁸ Widdowsoni käsitluses moodustavad ühe rühma hirmutisolendid, mis põhinevad kirjalikul fiktsioonil või reklaamid. Antud töö autori meelest on selline piiritletus tänapäevas uurimuses liialt kitsas ning kaasata tuleks kõik populaarkultuuri platvormid. Teine mugandust, mille autor Widdowsoni jaotusesse tegi oli täpsustamata kalendritähtpäevade tegelaste lisamine loetellu. Widdowson nimetab oma töös eraldi rühmana vaid jõuluvana ja teisi jõuludega seotud tegelaskujusid. Samas on iseloomulikke tegelaskujusid ka teistel pühadel (nt mardipäev) ning ka neid olendeid on võimalik sarnaselt hirmutisolenditena kasutada.

2.1.3. ABSTRAKTSED NÄHTUSED

Ehkki enamikes käsitlusest peetakse lastehirmutiste all silmas loomulikke ja üleloomulikke olendeid, leiavad nende kõrval kasutust ka abstraktsed nähtused. Abstraktsete nähtustega hirmutamise puhul rõhutakse mingile (kehalisele) kogemusele või tagajärjele, mis otseselt ei ole põhjustatud ühegi teise olendi poolt (Reha 2013: 105). Käsitlen sellise kategooriana töös erinevaid 1) paikasid, 2) esemeid, 3) loodusnähtusi ning 4) võimalikke järgnevaid sündmusi, näiteks:

Kui lapsed õhta tulijala juures peerotutkadega mängisid ja neid uueste jälle põlema süütasid, siis ööldi: ärgu mängigu tulega, siis kusete öösel alla.

(H II 8, 273/6 (3) < Jõhvi khk., Päte k. – Paulus Paurmann (1889))

Abstraktsete nähtustega hirmutamisel on põhimõte sama, mis loomulike ja üleloomulike hirmutusolendite puhul: eesmärk on last hirmutada võimaliku tagajärjega, mille toimumise tõenäosusesse täiskasvanu võib uskuda, aga see võib olla ka fabuleeritud.

2.2. HIRMUTISVORMELITE STRUKTUUR

Widdowsoni 3300 Newfoundlandi lastehirmutustekstil põhinev uurimus toob selgelt välja kahte tüüpi hirmutustekste:

1. lapsele adresseeritud ja tulevikku suunatud otsene kõne, nt *Koll viib su ära!*
2. umbisikuline kaudne kõne, nt *Kui laps hästi ei käitu, siis võib juhtuda, et politseinik tuleb ja paneb ta vangi.* (Widdowson 1977: 46)

Newfoundlandi materjalide põhjal kasutatakse lastehirmutiste puhul enam otsest kõnet (57% materjalist) kui kaudset kõnet (43% materjalist) ning seepärast keskendub Widdowson oma töös otseses kõnes esitatud lastehirmutiste vormelite analüüsimisele (*ibid*). Eesti Rahvaluule Arhiivi kartoteekides leidub hulgaliselt materjali, mis esitavad lastehirmutistekste kaudses kõnes, kuid ka need osutuvad samadele struktuuridele, millele osutab Widdowson (Västrik 1997: 20–22). Välitööde käigus kogutud materjali puhul jagunesid kaudses ja otseses kõnes esitatud lastehirmutisteksid pooleks.

Hirmutusvormelid moodustavad kolm põhistruktuuri:

1. Enimkasutatud on konstanteerivad väited (ingl *affirmation*, lühend A), nt *Hunt sööb su ära!*. Ühendatud võib olla ka mitu väidet: *Mustlane paneb kotti ja viib ära.* (A+A), *Kotivana tuleb suure kotiga, paneb paha lapse sisse, viib kolli auku!* (A+A+A).
2. Tingimus-tagajärje seos (ingl *condition plus consequence*, lühend COND+CONS), nt *Kui sa sõna ei kuula, siis jõuluvana ei tule.* Samuti võib seda esitada tagajärg-tingimus seoses, nt *Mumm tule, kui sa röögid..*
3. Imperatiiv, millele järgneb kas „valik“, „põhjendus“ või „tulemus“ (ingl *imperative plus alternative, reason or result*, lühend IMP+ALT/REAS/RSLT), nt *Mine kohe voodisse, siis koll ei saa sind kätte!* (IMP+RSLT), *Lase, lase pusad ära hukata, muidu pusad keerutavad juustest pika kõie ja viivad kaevu.* (IMP+ALT+A). (Widdowson 1977: 47–57).

Eesti Rahvaluule Arhiivis talletatud materjali põhjal on kõige stereotüüpsem vormel, milles viidatakse hirmutusolendi tungimisele inimeste sfääri (nt *Koll tuleb!*, *Mustlased tulevad!*), teiseks levinud motiiviks on lapse äraviimine (nt *Kotivana tuleb, paneb kotti!!*), milles ennekõike avaldub vanemate arhetüüpne hirm lapse kaotamise ees (Västriik 1997: 20–22). Ka välitööde materjali puhul tuleb esile, et üsna levinud motiiviks on lapse äraviimine (nt „*Võõras võib sind ära varastada!*“ ja võimalikele õnnetustele (nt *Võid surma saada, kui autosid ei vaata liikluses!*) viitamine.

2.3. FIKTSIOONITEOORIA SEOS LASTEHIRMUTISTEGA

1930. aastatel tõi rootsi folklorist Carl Wilhelm von Sydow rahvapärимuse uurimisel esile mitmeid uusi žanrikategoriaid. Osad neist (nt mõisted *meoraat* ja *fabulaat*) võeti järgnenud aastakümnetel folkloristide seas omaks, kuid teised ettepanekud uuendusteks jäid von Sydowi enda kirjutistesse (nt mõisted *novellaat* ja *kimeraat*). Von Sydowi uuendused puudutasid ka lühemaid folkloorivorme ja usundilise pärimuse kategoriaid. Üheks uueks mõisteks, mille ta selles kategoorias loob ja kasutusele võtab on *fiktsioon*. (Västriik 1997b: 151–152)

Fiktsioon on uskumusteadetele sarnaselt väite vormis esitatud lühike rahvapärane arusaam, mis vormilisest sarnasusest hoolimata ei edasta rahvausundilist informatsiooni. Põhiliselt on fiktsioonid lastele suunatud kujundlikud ning sageli vaimukad ütlused, millesse täiskasvanud von Sydowi sõnul ise (üldjoontes) kunagi uskunud ei ole. (Västriik 1997b: 152) Viimase väite puhul lähtus von Sydow tõdemusest, et kui fiktiivsetel olenditel tõepoolest oleks mütoloogiline taust, siis tuleksid hirmutusolendid esile ka muudes seostes ja neist kõneldaks ka muistendites ja memoraatides (Västriik 1997: 11). Samas toob Västriik (1997b: 153) välja, et fiktsioonides esineb ka uskumusolendeid, kuid neid kujutatakse rahvausundi vaimolenditele ebatüüpilistes situatsioonides ja iseloomustatakse tavapäratult, mistõttu on fiktsioonide puhul tegemist eelkõige kujundlike ütluste, mitte usudogmadega.

Peale meelelahutusliku funktsiooni leiavad fiktsioonid fiktiivsete hirmutusolendite näol kasutust ka rahvapedagoogikas. Erinevate uurimustraditsioonide kõvutamise tulemusena väidab Västriik (1997: 15–16), et von Sydowi pedagoogiliste fiktsioonide alakategooria kattub suurel määral eesti folkloristika lastehirmutiste valdkonnaga. Ta lisab, et lastehirmutiste uurimisel on olulised mitmed von Sydowi ideed:

1. tähelepanu juhtimine fiktsioonikategooriatele;
2. lastele kõneletakse pedagoogilistel eesmärkidel väljamõeldud olenditest, kes esinevad fiktsioonides;
3. fiktiivseid olendeid saab ja tuleb pärisusundilistest olenditest lahus hoida;
4. fiktsioone kõneletakse ka (päris)rahvausundi vaimolendite kohta, kuid sellistel juhtudel kujutatakse neid teisiti kui usundilistes juttudes;
5. fiktsioonide ülesandeks on seletada ja põhjendada kombeid ja käitumist, sealjuures on tähtsal kohal usundilise alge asemel humoristlik ja pedagoogiline alge. (Västriik 1997: 15)

Kuigi von Sydow on sageli kriitika osaliseks saanud ja talle on liigset psühholoogiseeritust ning ajaloolise perspektiivi vähest arveastamist ette heidetud, on tema fiktsiooniteooria Põhjamaade etnoloogide ja folkloristide seas üldjoontes omaks võetud. Samuti on palju kriitikat pälvinud von Sydowi poolt rõhutatud „usundiline relikt

contra fiktiivne“ vastandus põhjendusega, et naljatlevad ja lastele suunatud ütlused ei pruugi ilmtingimata väljamõeldud olla. (Västrik 1997: 12–15)

Fiktiivse ja usundilise pärimus eristamise problemaatilusele on teiste seas tähelepanu juhtinud ka soome folklorist Lauri Honko, kes asetab Ingerimaa haldjapärimust uurides pedagoogilised fiktsioonid pärimusliigina „haldjakujutelmade vahetusse lähedusse“ viidates sellele, et pedagoogilise abinõuna ei piirduta vaid fiktiivsetele olenditele viitamisega. (Västrik 1997b: 151).

Sarnast seisukohta esindab ka Oskar Loorits, kes „Liivi rahva usundis“ kõrvutab lastehirmutistena kasutatavaid mütoloogilisi olendeid ja täiskavanute repertuaari kuulunud muinasjutte, mis aja möödudes on siirdunud lastepärimusse: „[---] nii muutuvad muistsel ajal täiskasvanute loodud ja tõsiselt käsitletud mütoloogilised olevusedki meie ajal ikka enam ja enam lastele seeditavaks. [---] Nõndaviisi olevus, kes omalajal äratanud hirmu või austust vanade eneste man, muutub ajaga vaid lastehirmutiseks ja tema nimi on säilinud meile mõnikord ainult sellisena kuna teadmatuks jääb nende massi usundilise loomingu nimede hulk, kes pole säilinud isegi enam lastehirmutisena mitte“ (Loorits 1998: 217–218).

3. EMPIIRIKA ANALÜÜS

3.1. MATERJALI JA UURIMISMEETODITE TUTVUSTUS

Eesti Rahvaluule Arhiivi kartoteeki on koolipärimuse kogumisvõistlustega laekunud esinduslik kogu lastehirmutiste tekste. Aastatel 1930–1931 korraldatud kogumisvõistluste käigus laekus arhiivi 16 köidet (12 000 lehekülge) materjali lastehirmutiste kohta. Samuti kogus aastatel 1930–1934 koolidest perekonnatavandi, mängude, lastehirmutiste jms materjali Matthias Johann Eisen (arhiivikogu E 64891–E 86457) (Voolaid 2007: 156). Tingitult ankeetküsitluse formaadist sisaldavad mõlemad 1930. aastatel jäädvustatud materjalikorpused lühikesi tekste (peamiselt hirmutusvormeleid), ega anna selgemat pilti situatsioonidest, milles konkreetseid hirmutisi tarvitatud on. Ühtlasi on toonase materjali puhul keeruline vahet teha mütoloogilistel olenditel ning pedagoogilistel fiktsioonidel (Kõiva 2003).

Antud töös on kasutatud nii Eesti Rahvaluule Arhiivi kui Eiseni käsikirjalisi rahvaluulekogusid ning neist analüüsiks materjali, mis kogutud Pärnu linna koolidest. Esialgelt oli kavas kasutada vaid Eiseni kogu, kuid sealse Pärnust saadud materjali vähesuse tõttu on valimisse lisatud ka Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu. Ühtekokku on Pärnu koolidest üles kirjutatud 40 teksti, neist 25 leidub ERA kogus (II) ning on saadud Pärnu VIII Algkooli 5. klassi õpilastelt. Eiseni kogu materjal pärineb Pärnu Poeglaste Gümnaasiumist, kust on kogutud 15 teksti. Oluline erinevus kahe kogu materjalide puhul on see, et kui Pärnu VII Algkooli 5. klassi õpilased on küsimustele vastanud ise, siis Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi puhul on õpilased üles kirjutanud ilmselt vanemate ja vanavanemate vastused.

Lisaks arhiivimaterjalidele kasutatakse töös 2014. aasta jaanuaris läbiviidud välitöödelt kogutud ainek. Selleks intervjueerisin poolstruktureeritud küsitluskava⁹ järgi 52 Pärnu Kuninga Tänav Põhikooli kahe pralleelse 2. ja 4. klassi õpilasi. Pärnu Kuninga Tänav Põhikool sai välitööde läbiviimise paigaks valitud kahel põhjusel: 1) kool tegutseb samas Kuninga ja Aia tänava nurgal asuvas õppehoones, mis 1871.–1875. aastal ehitati

⁹ vt Lisa 1. Pärnu Kuninga Tänav Põhikooli intervjuude küsitluskava.

Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi tarbeks ning pea 80 aastat hiljem sama koolimaja õpilaste küsitlemine tagab järjepidevuse pärimuse talletamisel; 2) olen selle kooli vilistlane ning praegu õpib selles koolis mu vend, kes õppis ka välitööde toimumise ajal ühes valimis osalenud klassis. Lastega intervjuusid tehes panin tähele, et kuigi kohtun enamike oma venna klassikaaslastega esimest korda, usaldasid need lapsed mind võrreldes teiste õpilastega palju enam ning olid vesteldes ka oluliselt avatumad. Seepärast on suur osa töös kasutamist leidnud materjalist pärit nendelt õpilastelt.

Eesmärgiks oli õpilastega vesteldes välja uurida, kas ja milliseid hirmutusolendeid tänapäeval kasutatakse. Oluline on märkida, et töös käsitletavate hirmutistekstideni olen jõudnud peamiselt konkreetsete situatsioonide kohta küsides. Seetõttu on töös kajastatud aines ilmselt ühekülgssem kui tegelik pärimus. Välitöödelt kogutud materjali puhul on töös jäetud kõrvale kõik reaalseid ohte kajastavad hirmutused (nt *punase tulega teed ületades võib auto alla jääda* jms). Seega pole töös käsitletud liiklusega seotud teemasid, kuigi küsitluskavas see teema sees oli.

3.2. ÜLEVAADE MATERJALIST

3.2.1. ARHIIVIMATERJAL

3.2.1.1. Loomulikud olendid

Hirmutusteks kasutatud loomulikest olenditest esineb Pärnu Poeglaste Gümnaasiumist ja Pärnu VIII Algkoolist kirja pandud materjali seas kõige enam rahvusvähemuste esindajaid. Vähemusrahvuste esindajad on Eesti Rahvaluule Arhiivis talletatud materjali põhjal üheks enimlevinud hirmutusolendiks ning kõige enam mainitakse inimestest **mustlast** (Västrik 1997: 24). Eda Kalmre (2008: 72) sõnul on mistahes inigrupi püsijäämiseks vajalik enese vastandamine teistele, teisisõnu toimub metafoorsel viisil kogukondadevaheliste erinevuste teadvustamine ja pärimuse kaudu antud negatiivne hinnang ei tulene otsesest vaenulikkusest, vaid on pigem oluline oma rühma kaitsmisel ja rühmapiiiride määratlemisel. Ilmekalt tuleb see esile mustlastega seotud folklooriainese rohkuses. Nende erinev eluviis, välimus ja olemus kohalikust elanikust löi ideaalse pinnase etnotsentrismile.

Olgugi, et analüüsitavate üleskirjutiste arv on arhiivimaterjalide puhul väike, tuleb ka selle põhjal loomulike hirmutusolendite seas kõige enam esile mustlaste mainimst (kokku 8 teksti). Eesti Rahvaluule Arhiivi kogutud lastehirmutiste materjali analüüsidis leidis Västriik (1997: 25), et kõige stereotüüpsemad teated mustlaste kohta kõnelevad sellest, kuidas mustlane paneb lapse kotti ning viib ta minema. Ka Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi ja VIII Algekooli õpilaste poolt saadud vastustes moodustasid sedatüüpi teated enamuse:

Mustlane tuleb ja ajab lapse kotti.

(E 76501 (3) < KV Pärnu 1. poegl. güm. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Kui sa vakka ei ole siis tulevad mustlased ja viivad su oma lapseks ja annavad sulle pekka.

(ERA II 69, 353 (21) < KV Pärnu VIII Algekool, V klass. < Salme Kalling, 12a.)

Lisaks mainiti ühel korral hirmutisena lihtsalt vormelit *Mustlane tuleb!* ja lapse äraandmist:

Kui sa vakka ei ole, siis annan su mustlastele lapseks.

(ERA 69 II, 387 (15) < KV Pärnu VIII Algekool, V klass. < Adeele Meejärv, 13a.)

Teiste rahvuste esindajatest on käsitletava materjali hulgas ühel korral mainitud ka **juuti**:

Toobi juut pistab lapse toopi.

(E 76501 (5) < KV Pärnu 1. poegl. güm. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Muude rahvuste esindajad ei olnud ainsad, kellega lapsi 1930. aastatel sõnakuulelikkusele hirmutati. Teiseks populaarseks lastehirmutiseks oli **korstnapühkija**, kelle kohta materjali hulgas on neli teksti. Kahes tekstis hirmutati last korstnapühkija ilmumisega, kahes viis korstnapühkija lapse ka ära:

Hirmutati lapsi ka korstnapühkijatega.

(E 76500 (1) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Pärnu l.)

Lastehirmutusi:

Korstnapühkija tuleb ja viib ära.

(ERA II 69, 395 (9) < KV Pärnu VIII algk. < Pärnu l.)

Korstnapühkijate populaarsust lastehirmutistena tingis ilmselt asjaolu, et tegemist oli „musta ameti“ esindajatega, kes käis majas harva, kuid kelle mustad riided ja silmnägu lastele kergesti silma hakkasid (Västriik 1997: 32). Kuna tol ajal oli ilmselt enamikele lastele korstnapühkija võõras, kuid siiski hästi teada isik, sobis ta hästi hirmutiseks.

Veel leiavad loomulikest olenditest ära mainimist mitmed metsaasukad ning koduloomad- ja linnud, roomajad ning kahepaiksed. Enim mainiti hirmutisena **hunti**, kelle kohta käivaid tekste on arhiivimaterjali seas kolm. Kõigi puhul oli ühiseks nimetajaks ähvardus, et hunt pistab halvasti käitunud lapse nahka:

Ka hirmutati lapsi veel öeldes: Hunt sööb su ära.

(E 76500 (5) < KV Pärnu 1. poegl. gümn < Pärnu l.)

Kui laps kiusab siis öeldakse et hall tuleb ja sööb su ära.

(ERA 69 II, 511 (11) < KV Pärnu VIII algk. < Salme Pärn, 12a.)

Hirmutistena mainiti ka **hobust** ning **kukke**, kes mõlemad koduaias lapsele ka reaalselt ohtu kujutada võivad ning tänu sellele hirmutistena hästi töötavad:

Hobune sõidab peale.

(E 76001 (10) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Kukk tuleb kallale.

(E 76501 (4) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Samuti mainiti hirmutisena ära **uss**, kelle ees hirmu tundmine on küllaltki levinud ning kõige huvitavama hirmutusolendina rakendust leidnud elusolendina on analüüsitava materjalis nimetatud **konna**:

Must uss tuleb saba alla.

(E 76501 (7) < KV Pärnu l. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Konn hüppab suhu.

(E 76501 (8) < KV Pärnu l. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

3.2.1.2. Üleloomulikud olendid

Üleloomulikud hirmutusolendid on analüüsitavate tekstide põhjal väga mitmekesised. Esindatud on nii religioosetel uskumustel, mütoloogilised ja rahvausundil põhinevad ning väljamõeldud hirmutisolendid. Üleloomulikele hirmutusolenditele on omane, et osade hirmutiste kohta leidub mitmeid üleskirjutisi, teiste kohta vaid mõni üksik. Selline tendents tuleb esile ka nende tekstide puhul, mis Pärnu Poeglaste Gümnaasiumist ning Pärnu VIII Algkoolist kogumisvõistluste raames talletatud.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kõige levinumaks lastehirmutiseks oli **koll** (Västriik 1997: 55). Seda illustreerib ka fakt, et analüüsitavast arhiivimaterjalist moodustasid kolli mainivad tekstid enamuse (kokku 11). Loen siia alla ka need tekstid, milles hirmutisena kasutati mitmetähenduslikku sõna *konn*, mis siin esineb **konni** ehk kolli tähenduses. Toetun selles väites „Väikesele murdesõnastikule“ (1996), mille kohaselt sõna *konn* oli *kolli* tähenduses kasutusel kõigis kihelkondades Pärnu linna ümber¹⁰ ning kuna mitmed informandid oli pärit Häädemeeste vallast, mis kuulub Pärnu maakonda, kinnitab see antud väite paikapidavust. Samuti on viidanud konni kui kolli võimalikule teisendile Eisen (1995: 96). Ehkki *konn* on murdekeeles tähistanud varasemalt ka täid, tundub kolli tähendus sellise hirmutise puhul tõenäolisem kui täid:

[Kuidas hirmutati lapsi?]

¹⁰ vt Lisa 2. Murdekart.

Konn tuleb tagatoast!

(E 76501 (2) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Kolli välimust hirmutistekstides üldiselt kirjeldatud ei ole ning kõik on jäetud lapse fantaasia tööks. Enamikes tekstides hirmutatakse last kolli ilmumisega, sageli puhul kui laps jonnib või teeb liiga valjut häält:

Kord ütelnud ema lapsele kui sa nii palju kisad siis tuleb koll ja viib su ää ja seitsaadik pole laps enam karjunud.

(ERA 69 II, 376 (4) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Helmi Talts, 12a.)

Laste hirmutusi:

Kui te lapsed vaat ei jää tuleb koll, siis ajab teid kotti ja viib teid ära, kui te ei usu siis kuulake kuidas ta seinataga hulub.

(ERA II 69, 364 (7) < KV Pärnu VIII algk. < Pärnu l.)

Samuti kasutati kolli halvasti käituva lapse manitsemiseks või eesmärgiga last pimedast õuest eemal hoida:

Lastehirmutus:

Kord ütelnud ema lapsele kui sa niipalju kiusad siis tuleb koll ja viib su ää ja sest saadik pole laps enam karjunud.

(ERA II 69, 376 (4) < KV Pärnu VIII algk. < Pärnu l.)

Vaat karvased kollid on akna taga kui sa hea laps ei ole kutsun ma nad sisse.

(ERA 69 II, 387 (16) < KV Pärnu VIII algk. < Pärnu l.)

Kui lapsed tahavad välja minna ja pime on öeldakse väljas ootab kol sind ja viib sinu ära.

(ERA 69 II, 417 (14) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Linda Koppel, 14a.)

Kui lapsed tahavad minna pimedasse tuppa, siis öeldakse, et kol võtab sinu kinni ja viib su ära.

(ERA 69 II, 417 (13) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Linda Koppel, 14a.)

Kolliga sarnane hirmutisolend on **tont**, kes eesti rahvausundisse on tulnud läbi hilise rootsi pärimuse (Eisen 1995: 98). Hirmutisolendina mainiti tonti kokku neljas tekstis ning neid näidakse kasutatavat sünonüümina kollile. Tondi välimust ei ole üheski tekstis kirjeldatud ning kolmel juhul hirmutatakse last tondi ilmumisega. Neljandas tekstis on lisatud tondi ilmumisele järgnev tagajärg:

Kui sa mu sõna ei kuule kui isa ja ema kodunt ära lähevad, kutsun ma tondid tuppa siis söövad nad su ära.

(ERA 69 II, 387 (17) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Adeele Meejärv, 13a.)

Kolli järel osutus mainimiste arvu poolest teiseks üleloomulikuks hirmutisolendiks **kotivana**, kellest on juttu kaheksas arhiivitekstis. Huvitaval kombel pärinesid kõik kotivana mainimised Pärnu VIII Algkooli õpilaste seast, millest võib oletada, et kotivana oli ilmselt paremini tuntud linnas kui maal. Kotivana ilmumisega ähvardati lapsi juhul, kui nad ei käitu hästi või liiga valjut häält teevad. Tema välimust ei kirjeldata ning enamikes tekstides piirdub kõik kotivana ilmumise ja lapse kotti panemisega. Paaril puhul öeldakse, et kotivana viib lapse kas jõkke või metsloomade juurde:

Kui laps sõna ei kuule siis öeldakse et kotivana tuleb ja viib su ära.

(ERA 69 II, 511 (10) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Salme Pärn, 12a.)

Kui laps hakkab jonniga pärast nuttma siis öeldakse ole vakka koti vana tuleb paneb su kotti ja viib jõkke.

(ERA 69 II, 480 (10) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Alice Johanson, 13a.)

Ole vakka kotivana pistab su kotti ja siis viib sind kaugele metsa kus on suured hundid ja karud.

(ERA 69 II, 353 (22) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Salme Kalling, 12a.)

Religioosel usul põhinevaid hirmutisi on käsitletavates arhiivitekstides kolm. Esimesel puhul kasutatakse lapse hirmutamiseks **personifitseeritud surma**:

Surm tuleb vikatiga.

(E 76501 (9) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Teisel puhul kasutatakse valetamisest hoidumise eesmärgil hirmutisena **põrgut** ning sinna sattumisele järgnevaid ebameeldivaid tagajärgi:

Kui valetad lähed põrgu, säääl torgatakse sind hangudega ja pekstakse okastraadiga.

(E 76501 (11) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Häädemeeste, Orajõe v.)

Kolmandaks religioossetele arusaamadel põhinevaks hirmutusolendiks võib pidada **musta meest**. Praegusel ajal ilmub must mees peamiselt laste õudusjuttudes ning tema päritolu ei pruugita enam teada. Must mees on algselt pärit rahvausundist, milles kujutatakse kuradi ilmumist peamiselt maskuliinsel kujul ning üheks tüüpilisemaks esinemisvormiks Eestis on kuradi ilmumine musta mehena. Algselt oli kuradil folklooris kristliku kasvataja roll, kuid see funktsioon on uuemas folklooris märgatavalt taandunud. (Valk 1998: 45-57) Lastehirmutisena kasutatav must mees sarnaneb väga kotivanale:

Lapsi hirmutati mitut viis. Vallatuile lapsile öeldi: „Kui sa ei kuula tuleb suur must mees, paneb su kotti ja viib su metsa.“

(E 76500 (1) < KV Pärnu 1. poegl. gümn. < Pärnu l.)

Üleloomulikest hirmutusolenditest toodi paaril korral välja ka **näkki** ning ühel korral mainiti **koerkoonlast**. Hirmutusolendina on näkk väga kohaspetsiifiline ning tema eesmärgiks on lapsi veest eemale peletada:

[---] Kui laps kaevu vaatab siis öeldakse et näkk viib ära.

(ERA 69 II, 395 (9) < KV Pärnu VIII Algkool, V klass. < Elli Maasikas, 15a.)

[---] Näkk kisub su vette. [---]

(E 76500 (5) < KV Pärnu 1. poegl. güm. < Pärnu l.)

Koerkoonlase puhul pole aga selge, millisel juhul teda kasutati ning millised võivad keelust üleastumise tagajärjed olla. Tekstis on vaid lakooniliselt mainitud, et koerkoonlane võib tulla.

3.2.1.3. Abstraktsed nähtused

Abstraktse nähtusega hirmutamist leidub arhiivimaterjali seas ühel korral. Kahjuks pole selle puhul teada, millisel puhul seda kasutati ning väga võimalik on, et **tulega** hirmutamine on hoopiski hoiatus võimalike tagajärgede eest:

Tuli põletab su käed.

(E 7650 (6) < KV Pärnu 1. poegl. güm. < Häädemeeste, Orajõe v.)

3.2.2. INTERVJUUD

3.2.2.1. Loomulikud olendid

Rohkelt materjali leidub Pärnu Kuninga Tänav Põhikooli õpilastega tehtud intervjuudes loomulike hirmutusolendite kohta. Suuremalt jaolt on see seotud perifeersete isikutega ning kõige rohkem andmeid on **võõraste** inimeste kohta. Ühelt poolt tingis sellise ainese rohkuse kindlasti ka see, et ma lastelt võõraste inimeste kohta küsisin. Samas tuli laste jutust välja, et neid võõraste eest hoiatatakse nii kodus kui koolis ja alles hiljuti käisid võõrastega seotud ohtudest koolis rääkimas politseinikud. Teisalt leian, et nii täiskasvanutele kui lastele on loomupärane hirm tundmatu ees, mis

samuti tingib mitmekesise materjali rohkust. Võõrastega seotud lastehirmutustekstid saab tinglikult jagada sisu poolest neljaks:

1. Võõras võib tungida kodusfääri (6 teksti). Sedatüüpi lugusid esines võrdlemisi vähe. Ühiseks jooneks on neile tekstidele, et võõras ilmub lapse koju pärast seda, kui talle on usaldatud oma kontaktandmed. Seejärel ilmub võõras kohale, põhjustab materiaalset kahju ja/või teeb lapsele liiga.

Kui keegi tuleb ukse taha, siis ära sisse lase, kui see on mingi võõras inimene. Muidu ta võib midagi teha.

(I 113, poiss, sünd. 2005)

Võõraid ei tohi tuppa lasta sellepärast, et nad võivad asju varastada.

(I 135, tüdruk, sünd. 2005)

2. Võõras varastab lapse ära (22 teksti). Motiiv, kus võõras isik lapse ära varastab, on võõrastega seotud hirmutustekstide seast kõige levinum. Ära varastatakse laps tavaliselt sellisel juhul, kui võõraga kaasa minna. Sageli meelitab võõras inimene last kas näiteks kommiga või väidab ennast olevat vanemate sõber:

Võõrastega ei tohi kaasa minna, sest nad võivad mind enda koju võtta ja pahad inimesed olla. Ema ütles.

(I 137, tüdruk, sünd. 2005)

Mhh... Võõraste inimeste autosse ei tohi istuda, kui nad nagu kutsuvad ja nagu... mhh... nende kodu juurde ei tohi... kui keegi näiteks ütleb, et ma olen su ema sõbranna, sa ei tohi teda uskuda ja sa pead ise üksinda koju minema, sest muidu nad võivad su ära varastada lihtsalt.

(I 118, tüdruk, sünd. 2005)

Ära mine võõrastesse autodesse. Ära võta komme võõrastel inimestelt. Autosse ei tohi minna seepärast, et nad võivad su ära röövida ja kommi ei tohi võtta seepärast, et seal võib uinuti sees olla.

(I 124, poiss, sünd. 2004)

3. Võõras teeb lapsele liiga (15 teksti). See on samuti levinud motiiv. Mida konkreetselt *liiga tegemise* all silmas peeti, ei osanud või soovinud enamik lapsi täpsustada. Samas vestlesin ka mitme lapsega, kes ilmekalt võõrastega varitsevaid ohte kirjeldasid:

Võõrastega ei tohi kaasa minna. Nad võivad su ära tappa või välismaale viia. Mulle on isa ja ema seda rääkinud.

(I 134, tüdruk, sünd. 2005)

Võõrastega ei tohi kaasa minna sellepärast, et nad võivad olla pedofiilid. Pedofiil on nagu see, kes vägistab.

(I 156, tüdruk, sünd. 2002)

Võõrastega ei tohi kaasa minna. Sellepärast, et nad võivad sulle midagi teha või sind ära kasutada.

(I 150, poiss, sünd. 2003)

4. Võõras võib olla halb inimene, kelle puhul ial ei või kavatsusi teada või on ta lapsele mõnel muul viisil ohtlik (kokku 6 teksti). Seda tüüpi tekstide puhul on hirmutavaks teadmatus. Otseselt ei öelda, et kõik võõrad inimesed on lapse suhtes vaenulikud, kuid viidatakse sellele, et parem on karta, kui kahetseda:

Kaasa küll ei tohi minna võõraste inimestega. Nad võivad olla mingid kuritöö inimesed.

(I 110, poiss, sünd. 2005)

See võõras inimene võib haige olla ja siis sa saad pisikuid.

(I 147, tüdruk, sünd. 2003)

Perifeersetest isikutest on intervjuude käigus kogutud materjalis kümnel korral leidnud äramärkimist **kommionu**. Kommionu puhul on tegemist isikuga, kes meelitab lapsi maiustustega eesmärgiga neid ära röövida või mingil muul moel neile kahju teha:

Kommionud on inimesed, kes meelitavad lapsi. Nad tahavad lapsi röövida.

(I 128, tüdruk, sünd. 2005)

Kommionu umbes selline, kes pakub võõrastele lastele mürgitatud komme.

(I 116, tüdruk, sünd. 2005)

Kommionude ja võõraste inimeste kõrval leidub Kuninga kooli materjali põhjal veel kolmaski perifeerne isikutüüp, keda hirmutiseks kasutatakse:

*Mulle on öeldud, et **kuri naabrionu** tuleb ülevalt alla ja räägib minuga kurjalt, kui sa jonnimist ära ei lõpeta.*

(I 158, poiss, sünd. 2003)

Erinevate elukutsete esindajatest on enimmainitud tervishoiutöötajad (kokku 8 teksti). Arstiga hirmutatakse lapsi kolmel juhul: 1) kui nad ei soovi süüa, 2) kui nad ei taha hambaid pesta ja 3) kui nad hommikul kooli minna ei soovi. Söögiisu puudumise puhul öeldi lapsele enamasti, et sellisel juhul tuleb arsti juurde minna ning seal tehakse süsti või toidetakse läbi toru. Süstiga hirmutati ka neid, kes hommikuti koolist viilida üritasid:

Tavaliselt oli nii, et kui mu vend oli väiksem, siis ta kogu aeg ütles, et ta ei taha kooli minna ja tal on paha olla. Siis ema ütles, et kutsume kiirabi ja nemad teevad süsti kuniks ta terveks saab.

(I 156, tüdruk, sünd. 2002)

Mitmel puhul mainiti ka hambaarsti:

Kui ma väike olin ja hambaid ei tahtnud üldse pesta, siis mu ema ütles, et – vaata siis ma kartsin hambaarsti – et ta [hambaarst – autori märkus] lööb mul kirvega hambad ära. Ja mu vend ei tahtnud ka üldse hambaarsti juurde minna, siis ema ütles, et läheme iga päev hambaarsti juurde.

(I 134, tüdruk, sünd. 2005)

Venna ei taha hästi hambaid pesta, talle öeldakse küll, et muidu peab hambaarst puuriga haiget tegema.

(I 133, tüdruk, sünd. 2005)

Peale arstide on hirmutisolenditena kasutusel ka **politseinikud**. Võrreldes arstidega on nende kohta käivaid tekste siiski vähem (kokku 3). Samas tuleb tekstidest esile, et lapsed pelgavad võimalikku karistust politseiniku poolt, mis võib halvale käitumisele järgneda:

Kui sa lööd näiteks oma õde, siis tuleb politsei ja võtab sind kinni.

(I 134, tüdruk, sünd. 2005)

Politseiga on see asi, et sa ei tohi temaga nalja teha, muidu nad võivad sulle trahvi teha. Emme ütles.

(I 149, poiss, sünd. 2005)

No väiksemale õele on küll öeldud, et kui, noh, kui sa nagu niimoodi teed, siis, noh, me kutsume sulle politsei ja niimoodi.

(I 157, poiss, sünd. 2003)

Lisaks esineb intervjuude käigus kogutud matejali seas ka mõned tekstid, milles hirmutisolenditena mainitakse loomi. Ühel puhul hoiatatakse last **koertele** liiga

lähedale minemast, sest muidu teda võidakse hammustada (I 138, poiss, sünd. 2005).
Teine laps kõneles, miks metsas ei tohi valju häälega rääkida:

*Metsas ei tohi karjuda, sest muidu tulevad **metsloomad** ja sa pead eest ära jooksuma ja nad jooksevad sulle järgi. Isa rääkis seda mulle. Ta ütles, et metssead tulevad niimoodi kallale.*

(I 130, tüdruk, sünd. 2005)

Samuti esines intervjuudes hirmutusolendina paaril korral ussi, kes võivad lastele suhu pesa teha:

Mu ema ütles sellist asja, et kui ma ei pese käsi, siis mulle tulevad ussid suhu elama, sellepärast, et kui ma ei pese käsi pärast söömist, siis mul võivad ussid suhu pesa teha.

(I 120, posiss, sünd. 2005)

3.2.2.2. Üleloomulikud olendid

Üleloomuliku ainesega materjali leidub Kuninga Tänavas Põhikoolis tehtud intervjuudest väga vähe. Vestlustest lastega tuli üsna tihti välja, et varasemalt lastehirmutisena kasutusel olnud koll või tont seostuvad neile eelkõige meelelahutusega. Enamasti vastati küsimusele *Kes on koll ja tont?*, et tondi puhul on tegemist hirmsa olendiga õudusfilmist või arvutimängust. Koll seostus seevastu lastele raamatutega ja multifilmidega ning oli paljude jaoks pigem positiivne tegelane.¹¹

Praktiliselt kõik üleloomulikud hirmutusolendid on seotud **personifitseeritud bakteritega** (kokku 8 teksti), kes kõik leidsid äramainimist, kui lastega vestlesin käte ja hammaste pesemise vajalikkusest. Kõikidel juhtudel mõeldakse bakterite all väikeseid lapsele kahju tegevaid olevusi:

¹¹ Enamjaolt seostati kolli mõne tegelaskujuga Walt Disney Pictures ja Pixar Animation Studio ühistööna sündinud multifilmidest „Kollide kompanii“ (*Monsters, Inc* (2001)) ja sellele järgnenud „Kollide ülikool“ (*Monsters University* (2013)).

Käsi tuleb pesta, sest muidu lähevad bakterid käest hoides edasi ja teevad sind haigeks.

(I 141, tüdruk, sünd. 2005)

Kui käsi ei pese, siis tulevad bakterid. Need on väikesed kollid.

(I 148, tüdruk, sünd. 2002)

Hammaste pesemise puhul on lastehirmutisena käibelevõetud ka tegelased lastekirjandusest – **Sööbik ja Pisik**¹² (kokku 7 teksti):

Hambaid tuleb pesta selleks, et Sööbik ja Pisik hambaid ära ei sööks.

(I 136, tüdruk, sünd. 2005)

Kui hambaid ei pese, siis tulevad Sööbik ja Pisik.

(I 148, tüdruk, sünd. 2002)

Kõige originaalsemaks hirmutusolendiks, kellest intervjuude käigus kuulsin, oli väljamõeldud hirmutis **õhh**, kelle kohta üks neljanda klassi poiss oma vanemalt õelt oli kuulnud:

Vanem õde – ta on 20aastane – rääkis mulle, et kui ma olin väga väikene ja tahtsin telekat vaadata ja ta tahtis ise vaadata, siis ta ütles mulle, et kõrvalmajas, seal kõrvaltornis elab mingi õhh. Õhh on sarvedega ja ta võtab sind ära, viib torni ära.

(I 153, poiss, sünd. 2003)

¹² Sööbik ja Pisik on norra kirjaniku Thorbjørn Egneri loodud (1949) kaks väikest hambatrolli, kes elavad Jensi-nimelise poisi hambaaukudes. Eestikeelesena ilmus raamat 1972. aastal ning kuulub praegu Pärnu Kuninga Tänav Põhikoolis algklasside kohustusliku kirjanduse sekka.

3.2.2.3. Abstraktsed nähtused

Kõige mitmekesisemaks osutus abstraktsete nähtustega hirmutamine. Kõigi tekstide ühiseks omaduseks on lapse hirmutamine teole järgnevatel võimalike tagajärjega. Enim selle kategooria tekste on **seotud hammaste pesemisega**: hambad võivad muutuda kollaseks (4 teksti), suust ära kukkuda (3 teksti), ussitama (9 teksti) või valutama (1 tekst) hakata:

Hambaid tuleb pesta, sest muidu need hakkavad haisema ja lähevad hästi kollaseks ja siis keegi ei taha minu juures olla.

(I 137, tüdruk, sünd. 2005)

Hambaid tuleb pesta, sest muidu teevad piskud sinna augud ja hambad kukuvad suust ära.

(I 134, tüdruk, sünd. 2005)

Mul on kõrvapõletik olnud, aga noh, isal oli ka kõrvapõletik olnud ja siis ta ütles, et hambavalu on veits hullem kui kõrvavalu. Sellepärast ma pesengi iga päev hambaid.

(I 142, poiss, sünd. 2004)

Peale hea suuhügieeni tagamise on abstraktsete nähtustega hirmutamine leidnud kasutamist eesmärgil kaitsa lapsi **tulekahju** ja võimaliku **uppumise** eest. Tikkudega mängimisele järgnevast tulekahjust rääkisid intervjuude käigus kaks last ning veekogude ääres varitsevatest ohtudest kõnelesid kolm last:

Oja ääres ei tohi mängima minna, sest see on nagu soo. Soost tuleb eemale hoida, sest seal vajub põhja.

(I 144, poiss, sünd. 2005)

Emme ütles, et silla juurde ei tohi mängima minna, sest seal on sügav ja upub ära.

(I 160, poiss, sünd. 2003)

3.3. JÄRELDUSED

Töö üheks eesmärgiks oli leida ühisosa ja erinevused välitöödel kogutud materjali ning Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvate lastehirmutiste tekstides. Arvestades seda, kui palju on viimase 80 aastaga kultuuriruumis, inimeste elukorralduses ning domineerivas pedagoogilises lähenemises muutunud, ei ole üllatuslik, et materjalide vahel on rohkem erinevusi kui sarnasi. Järgnevalt vaatlen tulemusi lastehirmutistekstide liigendusest lähtuvalt.

3.3.1. LOOMULIKUD OLENDID

Arhiivimaterjali põhjal kasutati kõige sagedamini loomulike hirmutusolenditena teisest rahvusest inimesi. Samas välitööde käigus tehtud materjali hulgas ei leidunud ühtegi teksti, kus hirmutusolendina oleks kasutatud erineva välimusega või teisest rahvusest inimest. Selle põhjuseks võib olla, et tänapäeval on inimesed oluliselt liikuvama eluviisiga ning läbikäimine erinevate kultuuride vahele on suurem, mistõttu teistsuguse välimuse, keele, usuliste tõekspidamiste vms omadustega inimene ei mõju laste jaoks hirmutavalt. Tollele väitele tuginedes võib ka oletada, et kui 1930. aastatel oleks elatud vähem paikselt, siis esineks hirmutistekstides ehk mõne perifeerse isiku nimetuse asemel enam abstrakset võõrast.

Ent välitöödelt kogutud materjali põhjal oleks vale ka väita, et tänapäeval hirmutistekstidest teiste rahvuste esindajad jäädavalt kadunud on. Nagu eespool mainitud, tingib etnotsentristlikku hoiakut pigem soov määratleda oma rühmapiire, mitte vaenulikkus „võõra“ vastu. Etnilise pärimuse vohamist on täheldatud näiteks rahvuslikku tasakaalu muutvate suurte sisserännete ajal (Kalmre 2008: 73), mistõttu julgen arvata, et võrreldes 2014. aasta algusega, on tänase pagulaskriisi ning sellega kaasneva hirmu tõttu lastehirmutistena kindlasti kasutusel ka teiste rahvuste esindajad.

Pärnu Kuninga Tänav Põhikooli õpilasi intervjuerides ilmnas, et kõige sagedamini hirmutati lapsi üldistatult võõraste inimestega. Ehkki hirmutiste tekstide motiivid olid erinevad, oli neile kõigile ühiseks sõnum, et võõraga käib ühes teadmatus ning see

kujutab endast ohtu. Sama sõnumit annavad edasi ka arhiivimaterjalid. Ent erinev tundub hirmutiste funktsioon: välitöömaterjalide puhul on tekstid hoiatavad, arhiivimaterjalide puhul pigem hirmutatakse hästi käituma.

Nii arhiivimaterjalide kui välitöö käigus kogutud tekstide seast leiab hirmutisolendeid, kes on seotud mõne elukutsega. Sarnaseks võib pidada, et mõlemal puhul kasutatakse elukutsete esindajaid, keda kõik lapsed hästi tunnevad, kuid kellega neil eeldatavasti lähem isiklik kontakt puudub, mistõttu ametikandja mõjub hirmutavalt.

1930. aastatel oli selliseks hirmutiseks kõigis kodudes tuntud korstnapühkija, kellega väga paljudel tänapäevastel lastel igasugune kokkupuude puudub. Tänapäevase materjali põhjal on korstnapühkija hirmutisolendina välja vahetanud politseinikud ja arstid. Viimaste rohkus hirmutistekstide seas tuleneb ilmselt sellest, et tänapäeval on meditsiiniteenused laiemalt kättesaadavad kui need olid varasemalt. Laste hirmu arsti ees suurendavad kindlasti ka regulaarsed vaktsineerimised, mille pärast nende eelkäijad 80 aastat tagasi muretsema ei pidanud.

Ühisosana tuleb tekstide kõrvutamisel esile nende loomade hirmutisolendina kasutamine, kellega lapsed kokkupuudet omavad või kes on lihtsalt hirmuäratavad. Hirm metsloomade ees on ühine nii välitöödel kogutud materjali kui arhiivitekstide puhul. 1930. aastate materjalis on hirmutisolenditena ära mainimist leidnud ka kukk ning hobune, kes toona olid majapidamises juures tavalised ning kellele liiga lähedale minemine lapsele ohtlikuks võis saada. Tänapäeval nende pidamine enam nii argine ei ole ja pole mõtet hoiatada last loomade eest, kellega tal kokkupuude puudub.

3.3.2. ÜLELOOMULIKUD OLENDID

Kuigi üleloomulikke hirmutisolendeid esines arhiivimaterjalide seas kõige enam siis välitöödel kogutud materjalis esines neid loomulikest olenditest oluliselt vähem ja üksi hirmutisolend selles kategoorias erinevate allikate vahel ei kattunud. Põhjuseks võib tõenäoliselt nimetada 80 aasta jooksul aset leidnud uskumussüsteemide ja maailmanägemuse muutusi.

Arhiivitekstides leidub mitu näidet religioosetel uskumustel põhinevatest hirmutistest, kuid tänapäevases materjalis pole selleteemalisi üleskirjutisi. Leian, et seda tingib kolm asjaolu: 1) möödunud sajandi esimestel kümnenditel oli usul inimeste elus ning laste kasvatamisel suurem roll kui sellel on tänapäeval; 2) toonased lapsevanemad kasvasid üles ajal, mil valitsevaks pedagoogiliseks diskursuseks oli religioosne kasvatus ning see mõjutas kindlasti ka nende tulevase teadmisi ning oskusi; 3) tänapäeval on inimesed oluliselt ratsionaalsema maailmapildiga ning usuvad aina vähem seda, mida teaduslikult tõestada pole võimalik.

Samas on uued teadmised loonud teistlaadi üleloomulikud hirmutusolendid, keda 1930. aastatel üldse ei kasutatud – bakterid ja pisikud. Ehkki tol ajal oldi meditsiiniringkondades juba teadlikud pisikutest kui haigusetekiitajatest, ei olnud see tavaliste inimeste seas laialt levinud teadmine. See-vastu on tänu laialdasele tervisealase teadlikuse kasvule pisikud ja bakterid ühel või teisel kujul hirmutisolenditena kasutusel praktiliselt kõigi intervjueritud laste puhul.

Traditsioonilised üleloomulikud hirmutusolendid esinesid vaid arhiivimaterjalide puhul. Kuigi näiteks nimetuste *koll*, *tont*, *haldjas* ja *libahunt* puhul oskasid lapsed intervjuude käigus omapoolseid seletusi anda, olid need enamjaolt mõjutatud popkultuurist ning olendeid kirjeldati kui tegelaskujusid mõnest raamatust, filmist, telesarjast või arvutimängust. Märkimist väärib ka see, et mitte ükski laps ei nimetanud kordagi haldjat kui negatiivset tegelast.

3.3.3. ABSTRAKTSED NÄHTUSED

Selles töös analüüsitud arhiivimaterjalist sobis sellesse kategooriasse vaid üks tekst. Mitmekesisem on abstraktsete nähtustega hirmutamine tänapäevase materjali hulgas. Enamik sellest on seotud hammaste pesemisega ning kõigi hirmutustekstide ühiseks motiiviks on, et teo tegematajätmisele järgnevab kehaline tagajärg kas hammaste väljakukkumise, kollaseks muutumise või haisema minemise näol. Viimases näites juhitakse ka tähelepanu sellele, et haisevate hammaste puhul ei soovi keegi lapsega suhelda. Seeläbi lisatakse tekstile ka sotsiaalse eraldatuse motiiv.

Tänapäevasest materjalist leidub ka tekste tuleohutuse ja uppumisohu kohta. Võrreldes 1930. aastatest pärit tekstidega, ei kasutata tänapäeval enam laste veekogudest eemale peletamiseks hirmutisolendeid, vaid uppumisvõimalust ennast. Ilmselt on sellise muutuse põhjuseks inimeste ratsionaalsemaks muutunud maailmapilt ning arusaam, et veehaldja või mõne teise hirmutisolendi mainimine pigem tekitaks lastele rohkem uudishimu ning meelitaks neid rohkem keelatud paiga juurde.

Materjale läbi töötades pidin nõustuma John B. Smithi (2003: 181) väitega, et traditsiooniliste lastehirmutiste kasutamine on tänapäeval jäänud varasemaga võrreldes vähemaks ning paljud neist ei ole enam kasutusel või on nendega seotud pärimus ajas teisenenud. Samas on kõrvale tekkinud mitmeid uusi hirmutisi ning lastehirmutiste kasutamine on endiselt rahvapedagoogikas kasutusel.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida lastehirmutisi kui rahvapedagoogika osa ning näidata, kuidas domineeriva pedagoogiliste tõekspidamiste muutumine toob kaasa muudatused ka lastehirmutiste juures. Leian, et rahvapedagoogika ei ole laste kasvatamisel kusagile kadunud ning senine rahvapedagoogika minevikuline käsitlus vajab folkloristide poolt kindlasti üle vaatamist ning uue lähenemise kujundamist. Rahvapedagoogika muutub ajas ning seda mõjutavad parasjagu domineerivad käsitlused sellest, kuidas oleks õige lapsi kasvatada.

Lastehirmutised on üks rahvapedagoogika retoorilisi vahendeid, mis kuuluvad täiskasvanutelt lastele suunatud folkloorirepertuaari. Antud töös näitasin, kuidas toimub folklooriainese ülekandumine erinevate põlvkondade vahel, tõestades veelkord, et lastehirmutised on endiselt elujõuline ja laialt levinud folkloorižanr. Rahvapedagoogika valitsev diskursus on lastehirmutiste väljenduslikku sisu ajaga muutnud, kuid sellegipoolest on need säilitanud oma esialgse funktsiooni laste käitumise kujundamisel.

Arhiivimaterjalide analüüsimisel selgus, et lastehirmutised jagunevad peamiselt loomulikeks ja üleloomulikeks olenditeks. Välitööde käigus tehtud intervjuudest tuli välja, et tänapäeval on loomulike olendite kõrval enim levinud abstraktsed nähtustega hirmutamine. Ehkki üleloomulikud hirmutusolendid ei ole repertuaarist kadunud, on nende osakaal vähenenud. Samuti selgub intervjuudest, et traditsiooniliste üleloomulike olendite kõrvale on tekkinud uued, tänapäeva kultuuriruumile vastavad hirmutised ning arusaamad pärimuslikest uskumusolenditest on teisenenud.

Tulenevalt etteantud mahupiirangutest ei ole käesolevas töös võimalik põhjalikumalt käsitleda lastehirmutiste muutumist ajas. Leian, et teema pakub küllaldaselt edasist uurimisainest nii lastehirmutiste kui rahvapedagoogika käsitlemiseks.

KASUTATUD MATERJALID

ALLIKAD

Andresen, Lembit 01.10.1990. Silmaring. Rahvatarkusest kirjatarkuseni. 01. Raadiosaade. Eesti Raadio: Vikerraadio. Kättesaadav internetist: <https://arhiiv.err.ee/vaata/silmaring-silmaring-rahvatarkusest-kirjatarkuseni-01>.

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu, 1927–1944.

E = Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu, 1880–1934.

H = Jakob Hurda rahvaluulekogu, 1860-1906.

I = intervjuud Pärnu Kuninga Tänavä Põhikooli õpilastega, helifailid autori käes, 2014.

KIRJANDUS

Dundes, Alan 1969. The Devolutionary Premise in Folklore Theory. – Journal of the Folklore Institute. Vol. 6, No. 1. Bloomington: Indiana University Press, pp 5–19.

Dundes, Alan 2002. Kes on rahvas? – Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast. Toimetanud: Ülo Valk ja Evelin Lepp, Tallinn: Varrak, 12–32.

Eisen, Matthias Johann 1995. Eesti mütoloogia. Teine trükk. Toimetanud: Ülo Tedre. Tallinn: Mats.

Ekrem, Carola 1996. Liisklugemised kultuuri võtmena. - Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist 2. Toimetanud Mare Kõiva. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv ja Eesti Keele Instituut, 125–135.

EKSS = Eesti Keele Seletav Sõnaraamat 2009. 2. trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Kättesaadav internetist: <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi>. Vaadatud: 01.03.2016.

Järvinen, Irma-Riitta 2008. Vaateid Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiivi suhetele. – Kes kõlab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall

Hiiemäele. Koostanud Eda Kalmre, Ergo-Hart Västriik. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Taduskirjastus, 13–28.

Kaljuvee, Grigori 1972. Eesti rahvapedagoogika põhiprobleeme. Dissertatsioon pedagoogikakandidaadi kraadi taotlemiseks. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Kalmre, Eda 1995. See pikk lühike ree salmialbumitest oraaklini. Tüdrukute kirjalikust pärimusest aastatel 1970–1990. – Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist 1. Toimetanud: Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 161–173.

Kalmre, Eda 1996. Banaanil on nohu. Valik koolinalju ja muud. Tallinn: Koolibri.

Kalmre, Eda 1996b. Vorstivabrikutest kassitoiduni ehk mõnda linnalugudest. – Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist 2. Toimetanud: Mare Kõiva. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, 136–155.

Kalmre, Eda 2005. Laste- ja noortepärimus. – Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse. Koostanud: Merili Metsvahi ja Ülo Valk, toimetanud: Mall Hiiemäe. Tallinn: Koolibri, 163–180.

Kalmre, Eda 2008. Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. Tänapäeva folkloorist 7. Toimetanud: Mall Hiiemäe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Kalmre, Eda 2010. Saateks. – Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist. Tänapäeva folkloorist 8. Toimetanud: Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 11–16.

Kalmre, Eda 2010b. Tüdrukute materjalikogudest ja eneseesitlusest Internetis rate.ee päevikute armastusjuttude näitel. – Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist. Tänapäeva folkloorist 8. Toimetanud: Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 214–245.

Kalmre, Eda 2011. Tüdruk veiniplekiga kleidis: tänapäeva hirmu- ja õudusjutte. Toimetanud: Anu Jõesaar. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.

Kalmre, Eda 2015. Tüdrukute omaloomingulised armastusjutud – romantika, ideaalid, eeskujud ja arengud. – Looming 9, 1327–1341.

Kõiva, Mare 1995. Ja tegi ukse lahti. Isikuelamused lastepärimuses. – Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist 1. Toimetanud: Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 306–324.

Kõiva, Mare 1996. Siis astu aknalauale. – Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist 2. Toimetanud: Mare Kõiva. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, 166–188.

Kõiva, Mare 2003. Koolipärimuse kogumise ja kogumiku saateks. – Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist 1. Toimetanud: Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Kättesaadav internetist:

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/lipitud/Kooliparimuse%20kogumise.html>.

Vaadatud: 24.04.2015.

Lastekaitseadus 2014. Riigi Teataja. Kättesaadav internetist: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122014001>. Vaadatud: 04.05.2016.

Loorits, Oskar 1998. Liivi rahva usund II. Teine trükk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Kättesaadav internetist: <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/lru/>. Vaadatud: 14.03.2016.

McDowell, John H. 1986. Children's Folklore – Handbook of American Folklore. Edited by Richard M. Dorson. Bloomington: Indiana University Press, pp 314–322.

Olson jt 1998 = Olson, David R, Jerome S. Bruner 1998. Folk Psychology and Folk Pedagogy – The Handbook of Education and Human Development. Edited by David R. Olson and Nancy Torrance. Blackwell Publishing.

Painter, Linda L. 1979. Review – Western Folklore. Vol. 38, No. 4. Ed. by William Wilson. California Folklore Society, pp 274–276.

Pakosta, Liisa 1996. Lastekasvatuse ideoloogilised ja ühiskondlikud aspektid. 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi esikümnete koduse kasvatuse alase kirjanduse põhjal. –

Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLI. Toimetanud: Heiki Pärdi, Toivo Sikka, Ivi Tammaru. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 129–148.

Raud, Märt 1928. Kodu ja tema mineviku tundamõppimine rahvusliku kasvatusel alusena. – Kasvatus. Eesti Õpetajate Liidu häälekandja. 10. aastakäik, nr 2. Kättesaadav internetist: www.digar.ee/arhiiv/en/download/133046. Vaadatud: 02.04.2016.

Raud, Rein 2013. Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriasse. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Reha, Liis 2013. Pupe, va põrguline! – Isikliku kogemuse jutud lapsepõlvest. – Kogemus, taju, keha: uurimusi noorteadlastelt. VanaVaraVedaja, nr 8. Koostanud: Kaisa Kulasalu, Lona Päll, Kaija Rumm. Tartu: Tartu NEFA Rühm, lk 103-124.

Smith, John B. 2004. Perchta the Belly-Slitter and Her Kin: A View of Some Traditional Threatening Figures, Threats and Punishments. – Folklore. Vol 115, No 2. Taylor & Francis, Ltd, pp 167–186. Kättesaadav internetist: http://www.jstor.org/stable/30035166?seq=1#page_scan_tab_contents. Vaadatud: 27.02.2016.

Zeller, Chr. Heinrich 1910. Väikeste laste kasvatamine. Lühike juhatus laste vanematele, kasvatajatele ja hoidjatele. Eestistanud: J. Mädasson. Tallinn: A. Allo.

Tuisk, Astrid 1995. Omast ja laenatust eesti laste kolme rahva anekdootides. – Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist 1. Toimetanud: Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 71–82.

Tuisk, Astrid 1996. Neeger päevitab: maailma rahvad eesti laste naljades. Tallinn: Koolibri.

Tupits, Ave 2009. Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöo kulg Eestis 20. sajandil. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis, 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Troska jt 2005 = Troska, Gea, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist 2005. Eesti rahvakultuuri leksikon. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Valk, Ülo 1998. Allilma isand: kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus. Eesti Rahva Muuseumi sari 1. Tartu: OÜ Greif trükikoda.

Vissel, Anu 2004. Lastepärimus muutuvast ühiskonnas. – *Ars Musicae Popularis* 15. Toimetanud: Mare Kõiva, Martin Boiko, Eda Kalmre, Tõnu Seilenthal. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond.

VMS 1996 = Väike murdesõnastik 1996. Toimetanud: Valdek Pall. Koostanud: A. Haak, E. Juhkam, M. Kallasmaa, A. Kask, V. Lonn, E. Niit, P. Norvik, V. Oja, P. Raud, E. Ross, A. Sepp, J. Simm, J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Kättesaadav internetist: <http://www.eki.ee/dict/vms/> . Vaadatud: 17.04.2016.

Voolaid jt 2007 = Voolaid, Piret, Astrid Tuisk, Ave Tupits 2007. Koolipärimus Eestis – viisteist aastat hiljem. – Paar sammukest 23: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2006. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 353 – 362.

Voolaid, Piret 2007. Koolipärimuse kogumisest Noarootsis ja Vormsis 2006. aasta kevadel. Rootsi-Eesti lastenaljade kogumik *Det var en ko och det var poängen*. – Mäetagused 35. Toimetanud: Andres Kuperjanov, Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum ja Eesti Folkloori Instituut, lk 155–170. Kättesaadav internetist: <http://www.folklore.ee/tagused/nr35/kogumine.pdf>. Vaadatud: 05.05.2016.

Voolaid, Piret 2010. Üle-eestilise lasteaiapärimuse kogumisvõistluse lühikokkuvõte; <http://www.folklore.ee/kp/lp/v6it.htm>. Vaadatud: 06.03.2016.

Voolaid, Piret 2010b. Mõistatusžanri uuemaid arengusuundi 1992. ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse taustal. – Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi tänapäeva laste- ja noortekultuurist. Tänapäeva folkloorist 8. Toimetanud: Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 125–161.

- Voolaid, Piret 2014.** Varateismeliste identiteet ja väärtused Facebooki ahelpostitustes. – Maailm ja multitasking. Tänapäeva folkloorist 10. Toimetanud: Mare Kõiva ja Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 49–76.
- Voolaid, Piret 2015.** Lapsesuufolkloor lingvistilise huumoriteooria vaateväljas: suulistel ütlustel põhinev kirjalik traditsioon. – Keel ja Kirjandus 12, 841–858.
- Västriku, Ergo-Hart 1994.** Lastehirmutised. – Loomine. Pro Folkloristica II. Toimetanud: Janika Oras. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 56–61.
- Västriku, Ergo-Hart 1997.** C. W. Von Sydowi fiktsioonikäsitus ning selle kriitika. – Maa ja ilm. Pro Folkloristica V. Toimetanud: Mall Hiimäe ja Jaanika Oras. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 151–158.
- Västriku, Ergo-Hart 1997.** Eesti lastehirmutised ja C. W. Von Sydowi fiktsiooniteooria. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.
- Widdowson, John D. A. 1977.** If You Don't Be Good. Verbal Social Control in Newfoundland. St. Johns, Newfoundland: Memorial University of Newfoundland.

SUMMARY

The use of children's threats in folk pedagogy on the example of three schools in Pärnu: comparative-historical study

The aim of this thesis was to study children's threats as a part of folk pedagogy and to see how changes in the dominant pedagogical principles affect the usage of threats. Folk pedagogy is still relevant when raising children and the topic needs further discussion and would benefit from new approaches due to the fact that it is in a constant change, affected by the dominant discourses in education.

Children's threats is a genre that uses the adult-to-children channel of folklore transmission. In this thesis we saw how the transmission of folklore repertoire takes place between different groups and generations, proving that frightening figures is still a vital and relevant genre although its content has changed over time. Nevertheless it has retained its basic function sculpting childrens behaviour.

Analysing the archival materials, it occurs that frightening figures can mostly be classified in two main categories: natural and supernatural beings. Working with the data collected from my fieldwork it seems that along with the natural beings the usage of abstract threats are most common. Although supernatural beings are not entirely vanished from the folklore repertoire, their number has decreased. It also concludes that along the traditional supernatural beings new characters, in accordance with the modern culture, are being introduced and the understanding of the older material has changed.

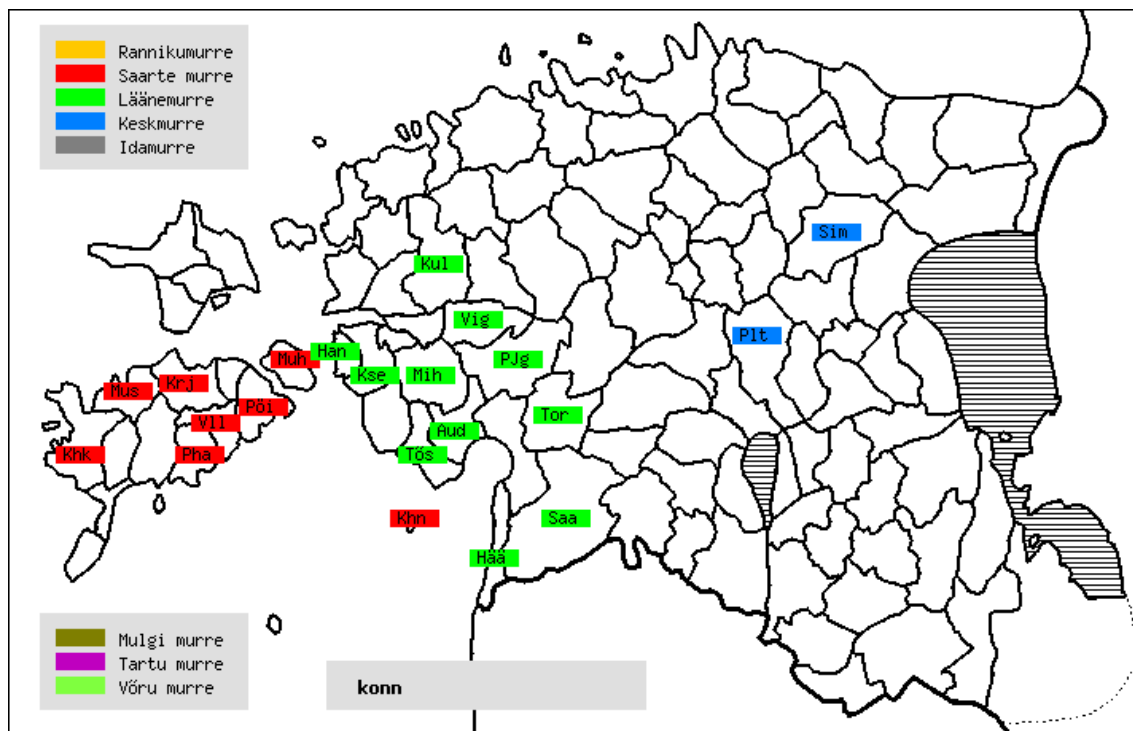
Due to restrictions in volume, the further discussion on the temporal changes of children's threats is not possible in this thesis. Nevertheless I find that the subject offers plenty of material for further studies both on the topic of children's threats and folk pedagogy.

LISA 1. PÄRNU KUNINGA TÄNAVA PÕHIKOOLI INTERVJUUDE KÜSITLUSKAVA

1. Kas on asju, mida sa kardad/pelgad?
2. Kas sind on hirmutatud?
 - a. Kes sind hirmutanud on? (*vanemad, vanavanemad, õpetajad, teised lapsed jne*)
 - b. Millega/kuidas sind hirmutatud on?
3. Loomad, linnud, roomajad, putukad
 - a. Kas sind on hirmutatud pisinäriiliste ja putukatega? Kuidas? Mida nad teevad?
 - b. Kas sind on hirmutatud metsloomadega? Kuidas? Mida nad teevad?
 - c. Kas sind on hirmutatud koduloomadega? Kuidas? Mida nad teevad?
 - d. Kas sind on hirmutatud lindudega? Kuidas? Mida nad teevad?
4. Loomulikud olendid
 - a. Kas sind on hirmutatud mõnede inimestega (võõrad + nende hüüdnimed, mardid ja kadrid, joodikud, vargad jne)? Kuidas? Mida nad teevad? Millised nad välja näevad?
 - b. Kas sa tead, kes on kommionu? Kas sind on temaga hirmutatud? Mida kommionud teevad ja millised välja näevad?
 - c. Kas sind on hirmutatud mõne ametikandjaga (arst, politsei jne)? Millisel puhul? Mida nad teevad?
 - d. Kas sind on hirmutatud teisest rahvusest inimestega? Mida nad teevad?
5. Üleloomulikud olendid
 - a. Kas on hirmutatud mõne üleloomuliku olendiga? Millised nad välja näevad? Mida nad teevad? Mis puhul on hirmutatud?
 - b. Kas on hirmutatud kolli või tondiga? Millised nad on ja mida nad teevad? Mis puhul on hirmutatud?
 - c. Kas sa oled kuulnud kodukäijast, luupainajast, kollist, vaimust, haldjast, libahundist jne? Millised nad on ja mida teevad?
6. Abstraksed hirmud

- a. Kas on hirmutatud millegagi, mis seostub loodusega (nt äike vms)?
- b. Kas sind on hirmutatud (liiklus)õnnetuste ja/või vigastustega?
- c. Kas sind on hirmutatud surmaga?
- d. Kas sind on hirmutatud üksiolekuga?
- e. Kas ja kuidas sind veel hirmutatud on?
- f. Kas sa tead kedagi teist, keda hirmutatud on? Kuidas?
- g. Miks täiskasvanud lapsi seda hirmutavad?

LISA 2. MURDEKAART

Joonis 1. Murdekaart. Sõna „konn“ esinemine „kolli“ tähenduses. (VMS 1996 *sub* konn)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadi Raal (49106104223)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Rahvapedagoogika diskursuse peegeldumine lastehirmutistekstides

mille juhendaja on Ergo-Hart Västrik

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **23.05.2016**